

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXV. évf.

1900. September—October.

5-dik füzet.

A keresztény egység.*

Az emberiség testvérisége az evangélium szerint nem egyházi, nem is dogmatikai, hanem erkölcsi közösség.

„Erről ismernek meg mindenek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“

Ján. IV : 35.

„Adott némelyeket apostolokat, némelyeket pedig prófétákat, némelyeket pedig evangelistákat, némelyeket pedig pásztorokat és doktorokat, a szenteknek egy testben való kötöttetésekre, a szolgálatnak munkájára, a Krisztus testének építtetésére, miglen jussunk mindnyájan a hitre és az Isten fia ismeretének egységére, miglen leszünk teljes férfiakká, a megöröködött Krisztus állapotjának mértéke szerint.“ Ef. IV : 11—13.

A kereszténység kezdetben az emberiség egységét proklamálta. Jézus Galilea térségein a testvériségnek és egységnek legédesebb és legmelegebb felhívását intézte a világhoz, a mely azóta a történelem hullámverései, az emberek egyenetlenkedései, a sors minden változatai mellett is évszázadokon át visszhangzik, mint egy valóban isteni szózat, mint az örömmek és reménynek állandó forrásául szolgáló üzenet a szenvedő emberiség számára : „*Boldogok az alázatosak! Boldogok a békességre igyekezők! Erről ismernek meg mindenek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek. Szeresd a te Uradat, Istenedet teljes szívedből s ime, a második parancsolat, mely ehhez hasonló : szeressed felebarátodat, mint magadat.*„ Ugyanazon egy égi Atyának gyermekei, mindnyájan testvérek vagytok.

A Krisztus minden tanítványának testvérisége egymás között annyi mint a keresztény társadalom egysége s az első apostoli gyülekezeteknek ez volt az eszménye, vagy ha jobban tetszik, álma. A tanítványok Jeruzsálemben a felső házban begyűlve, a kommunizmusnak egy bizonyos neméig viszik az egységet. A mint a Cselekedetek írója mondja, egy szív és lélek voltak. Korinthusban az

* Jean Reville „Parols d'un libre Croyant“ című Párisban megjelent beszédeiből. L. Ker. Magv. XXXV. évf. 1-ső füz. F. J.

első keresztények állandóan közösen étkeznek és úgy szervezkednek, mintha egy családot alkotnának. Még ha nem ismerték is egymást, a keresztények „testvérek“-nek szólították egymást.

Azonban az eszmény és valóság között mindjárt kezdetben észre kell venni a különbséget. A program igen szép és az emberek igen roszak voltak. Elmult az az idő, a mikor az emberek az első keresztény gyülekezetek egységét és békéjét magasztalhatták és azokról idylli leírásokat tehettek. A tudományos történelem, a szent könyvek bírálata a valóságban egészen más képet tárnak fel előttünk az első keresztény gyülekezetekről, mint a minőt azokról az előbbi fantastikus leírások után birtunk; t. i. a különböző irányok küzdelmét, a mely a mester halála után csakhamar szembeállítja a tanítványokat egymással, elkeseredett személyes versengést és a tantételek és parancsolatok felett egy olyan chaotikus összehütközést tárnak fel azok előttünk, a melyben az evangelium veszendőbe látszott menni.

De ha az emberek nem is juthattak el az ők eszményök magasztalára, magának ennek az eszménynek léte azért nem kevésbé nagy erő volt rajjuk és nagy jótétemény az emberiségre nézve. Helyesen mondják, hogy egy társadalmat nem annyira abból kell megítélni, hogy mivé lett, mint inkább abból, hogy mivé akart lenni. Mond meg nekem, hogy mire vágyakozol és én megmondom, hogy mit érsz. Senki közülünk nem valósítja meg azt, a mit az élet legfőbb céljának, az igazság és jó legfőbb nyilvánulásának tart; de mindazok, a kik a középszerűségen, a szellemi laposságon felülemelkedtek, a kik a lelkeket a nagyobb igazság, a tisztultabb szépség, a kiválóbb jogszerűség ihletének megnyitották; szóval, mindazok, a kik a legjobbat óhajtják, valóban nagyok s méltók a mi rokonszenvűnkre és bámulásunkra még akkor is, ha törekvéseiket annak megvalósításában nem koronázta is siker.

Tudom, hogy mennyi tudatlanság, babona, versengés volt az első századok keresztényeinek egy nagy részénél. Tudom, hogy nagyobb részük mennyire kiforgatta az evangeliumot a maga egyszerűségéből, hogy abba a maguk egyéni szemlélődéseiket vagy felhevült képzelődésük esalképeit bevigyék. De a mint meghajlok hitők melletti hősiesség állhatatosságunk előtt: ép oly tiszteletteljes esodálkozással üdvözlöm azt a nagyszerű gondolatot, a mely bátorságukat fentartotta; üdvözlöm a megújhodott emberiségben való hitet, a honnan minden igazságtalanság eltűnik, minden gonoszság

számüzve lesz és az emberek a Krisztus szelleme által újjászületve, egy nagy családot fognak alkotni, a hol az Isten lesz mindenekben minden.

Mert a keresztény eszménynek ezen első nyilvánulását tulajdonképpen ez a törekvés jellemzi. Az emberek nemesak a testvérek egy kis körének egységét ezélozzák a kereszténységgel, hanem az egész emberiségnek egy egyetemes társulattá alakulása nagyszerű reményét akarják azzal megvalósítani. A szellemi egységnek tényleg két neme van s mindkettőnek megvoltak minden időben harcosai a hitek között. Ezek közül az egyik egység az, a mely csak azon csekély számu személyekre vonatkozik, a kik egymást ismerik, egymást gyakran látják s egymással gyakran találkoznak; egy olyan kis gyülekezet, a melyben az ember meghitt barátai között érzi magát, a melyben mindenkinek nemesak hogy ugyanazon hite van, hanem kegyességük is ugyanazon módon, ugyanazon imákban s ugyanazon nyelvben nyilatkozik s másokkal szemben, a kik nem ahoz a gyülekezethez tartoznak és nem azon helyen imádkoznak, némi kiesinylést vagy nagymérvű közönyt is tanusítanak. Az egységnek másik neme egy szélesebb körű egység, a melyben az emberek a helyett, hogy így magokba zárkoznak, mind szélesebb körre igyekeznek kiterjeszteni az együvé tartozás érzetét és ennek nemesebb befolyása alatt azon munkálnak, hogy az egész emberiséget a testvériségnek egy nagy és nemes kapesába foraszszák egybe.

Mi természetesebb, minthogy a nagy római birodalomban szét-szórta élő nyomorult és miveletlen keresztények a közösségnek első nemét keresték, egy konventikulumnak zártkörű egységét. Mindenkit ebbe hívják meg s bizonyára ez volt legnagyobb részöknek egyedüli eszménye. Bizonyára! Nem. A lelkesebbek, a nagyobbak az első pillanattól fogva tulszárnyalnak reményeikkel ezen határok közé szorított látkörön. A világ meghódítására indulnak. Ezek már kezdetben tiszta öntudattal bírnak az iránt, hogy ők egy új társulatot, egy új szövetséget képviselnek, a mely nemesak Izrael régi szövetségét helyettesíteni, hanem a római birodalomban egy időleges fejedelem kormánypálczája alá tartozó népek társulatát is kiszorítani van hivatva. Az a nemes vágy lelkesíti, hogy nemesak a maguk, vagy barátaik, hanem az egész emberiség üdvét munkálják. „*Nincs sem zsidó, sem görög, sem szabados, sem szolgál, sem férfi, sem nő, mivel mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban*“, így szól már Pál apostol és százötven évvel később

egyik legékesebb apologeta az emberi lelket természetszerűleg keresztényinek lenni hirdeti.

S csakugyan volt egy pillanat, a melyben az ember azt hihette, hogy az ősi keresztények vágya valósággá lesz, hogy az aláásott és meghasonlás által fenyegetett római egység helyébe a keresztény egység fog lépni. A régi társadalom kimerült; a pogányság az új egyház megtörésére irányított rendkívüli küzdelme után legyőzöttnek érezte magát. A római császár jogot adott a kereszténységnek, — a mi addig hallatlan dolog volt — hogy a régi világ minden részéből egy teljhatalommal tanácskozó gyűlést hívjon egybe. Kelet és nyugot püspökei, Európa, Ázsia és Afrika képviselői egybegyűlnek a Niceai conciliumba, hogy elkészítsék a keresztény egység okmányát. Megalapították a katolikus egyház, az egyetlen, az egyetemes egyház, a szent egyház, a mely azt tanítja, a mit mindenki, mindenütt és mindig hitt. Az Isten városa megalapítatik a földön. Egyesülve ezután ugyanazon hitben, ugyanazon szertartásokat gyakorolva, ugyanazon törvényeknek engedelmeskedve, ugyanazon módon imádván Istent, ugyanazon parancsolatok szerint élve, alávetve magokat ugyanazon kormányzásnak, a Krisztus tanítványainak csak egy egyetemes közönséget kellett formálniok. A testvérek egysége tehát bevégzett tény lesz.

Fájdalom! az eszmény itt is messze elmaradt a valóságtól és a történeti igazság szintén az egyház követeléseitől. Nem elég határozatilag kimondani, hogy az egység megvan s nem elég kigolyózni a külön nézetüeket, hogy a külön nézet elnyomassék. A conciliumok, hogy az egységet fenntartsák, igen egyszerűen jártak el: kiűzték a kisebbséget s a mikor magokra maradtak azok, a kik valamely tantételt mint többség érvényre akartak juttatni, egyhangulag kikiáltották azt, mint az egyetemes egyház tanát. Így történt, hogy a nyugoti egyház az egység fenntartásának ürügye alatt lassanként elvesztette a syriai, egyiptomi s végre az egész keleti kereszténységgel való közösséget. Szomorú és megsiratni való története van ezeknek a conciliumoknak, a melyek a helyett, hogy a vallásos életnek és az erkölcsi ihletnek melegágyai lettek volna, a leghiábavalóbb vitatkozások és a legszálnalomraméltóbb eselszövények küzdőterei lettek és a melyek nem a békét és egységet munkálták, a mire hivatva voltak, hanem az egyház egy részét vették folytonos üldözőbe. Bizonyára voltak egyesek, a kik az igazságot keresték ezekben a conciliumokban is, de a legnagyobb részt saját

érdejük és szenvedélyük vezette, mindenek előtt hatalmuk megszi-
lárdítását keresvén s a szeretet mindeniköknél hiányzott.

Az egyház rosz útra tévedett. Mert azzal, hogy egy mindig
elvontabb hitrendszerrel dolgozott ki, a keresztény egységet nem
lehetett megvalósítani. A lelkeket nem lehetett egyesíteni az által,
hogy minden értelmet egy kalap alá vonjanak. Mit ért, hogy az
emberek ugyanazon athanasiusi symbolumot elmondogatták, ha egy-
mást kölcsönösen kárhoztatták s erkölcsi életökben egészen külön-
böző elvek által vezéreltetek. Egy rabló azt épen olyan jól
elmondhatta, mint egy becsületes ember, a nélkül, hogy egymással
a legtávolabbról is közösségben éljenek.

A középkori gyakorlatiasabb és a görög böleselkedők által
kevésbé nyugtalanított róm. katolikus egyház ezt belátta, a mikor
mindezeket a dogmatikai vitatkozásokat elnyomni igyekezett és a
keresztényi egység megvalósítását az egyházi tekintélynek való
meghódolásban kereste. A pápa, szt. Péter utóda, a Krisztus helyet-
tese, a püspökök mint az isteni kegyelem letéteményesei, ime eze-
ken alapszik szerinte az egység. A ki magát teljesen aláveti a
maga egyházi főnökeinek, a ki az általok megállapított szertartá-
sokban részt vesz, a ki hiszi, a mit megrendelnek, hogy higyjen,
megteszi azt, a mit paranesolnak, a ki lelke felett teljes uralmat
enged: tagja az egyháznak, a melyen kívül nincs üdv.

Távol van tőlem, hogy a középkori római egyházat kisebbit-
teni szándékozzam. Nagy szolgálatot tett az azzal, hogy a végletekig
megkülönböztet s valóságos zürzavarban élő Európában egy fensőbb
egység, a szétszortan élő népek között egy összekötő kapocs iránt az
öntudatot fenntartotta. Megbecsülhetetlen fönség nyilatkozik a legjele-
sebb pápák azon törekvéseiben, hogy az egész kereszténységet ugyan-
azon egy szellemi kormányzás alatt csoportosítsák és hogy ugyanazon
egy hitet és ugyanazon egy reményt tegyék uralkodóvá. De ez az igye-
kezet feljülhaladja az emberi erőt. Hogy a gondviselés szerepét
vegye magára valaki, annak Istennek kellene lennie; az egyház
főjei azonban isteni hatalmat tulajdonítván magoknak, nem szüntek
meg emberek lenni. Nagyon kevés fő elég erős arra, hogy meg ne
szédüljön a korlátlan hatalomtól, nagyon kevés jellem aunyira aczé-
lozott, hogy saját szenvedélyeinek áldozatul ne essék, a mikor min-
den ellenzéken győzedelmeskedett.

Azonban az egyház itt is rosz úton járt, a keresztény egységet
a szertartások és isteni tisztelet külső formáságainak ugyanazon-

ságába helyezvén. Ez annyit tett, mint az Isten országát egy széles terjedelmű közigazgatási intézménynyé, a kegyességet egy iszonytató mechanizmussá, az erkölesi életet pusztá szertartási formasággá változtatni át. Ez a lelkiismeret megtagadása, a személyiségnek elfojtása, az ember egyéniségének kiszolgáltatása, a szolgaságban való egység volt. Megmenteni az embert a büntől az által, hogy szellemi rabságba hajtsuk, éppen annyi, mint megölni a beteget azért, hogy betegségétől megszabadítsuk.

A római egyháznak ezen megölő, egészen külső egysége s azon visszaélések ellen, a melyek abból származtak, nem is szüntek meg a kereszténység legjobbjai és leghivebb tagjai tiltakozni. S bizony nem kiesiny vállalat volt az egyház ezen félelmetes hatalmát megtámadni és megtörni ezt az egyházi egységet, mely még rendkívülieg esábitó volt. A jellemnek minő erejére van szükség bizonyos körülmények között csak arra is, hogy az ember a divat vagy az udvariasság követelményei alól kiszabadítsa magát. Itt nem hasonló esekélyeségről van szó. Nem kevesebb mint az örök üdv forgott fenn. Az egyháztól elszakadni, ez annyi volt, mint kitenni az embernek magát a társadalom megvetésének, mindennemű erőszaknak és bántalmaztatásnak s a mi még több, lemondani gyermekkori meggyőződéseiről, hosszú időn keresztül gédelgetett erkölesi biztosítékokról; ez egy benső forradalom volt a külső forradalom előtt.

S valóban, nem is tudunk elég hálásak lenni szellemi szabadítóink iránt, a kik a római egyház külső, zsarnoki és elnyomó egységével a Krisztussal való benső közösséget állították szembe. Ne gondoljátok, hogy ez csak frázis, csak theologiai szórszálhasogatás volt. A római egyház által diesőitett látható egyház egységével szembe állítván a láthatatlan egyház egységét, a reformatorok egy oly elvet mondtak ki, a melynek horderejét még ők sem gyanították, mert ez az elv az, a melyen a későbbi nemzedékek a lelkiismeret szabadságát és a türelmet győzelemre segítették.

Az egység szükségességét, a mit a kereszténység magában foglal s a mire e tanulmány elején reámutattunk, a reformatoroknak nem volt szándékukban vita tárgyává tenni. Szerintök is az evangélium az embereket testvériségre hívja, testvéreknek mondja az égi atya minden gyermekét, azt kívánja, hogy a keresztények szeressék egymást és hogy áthatva legyenek a Krisztus szellemétől. Szerintök is az evangélium minden keresztény szellemi egységét

tanítja és a kik ezen feltételeknek eleget tesznek, mindazoknak az üdvöt hirdeti. De ki mond ítéletet a felett, hogy Krisztussal és testvéreinkkel való ezen benső közösség őszinte? Ki határozza meg azt, hogy közülünk méltó-e mindenki, igen vagy nem, Krisztus igaz tanítványinak ezen egységes és tökéletes egyháza tagjának tartani magát? Róma erre azt feleli: „a pap“, a reform ezt: „Isten“. Róma így szól: „Az egyház igaz tagja az, a ki az ez által szabályszerűen kiszolgáltatót mindennemű sacramentummal rendesen él; az egyház egysége földi szervezetében látható.“ A reformátorok ezt mondják: „A sacramentumokkal való élés semmit sem bizonyít; a symbolumok elmondása nem ér semmit; a mi fontossággal bír, ez egyedül a benső érzület, az erkölesi megújhódás, a lelkiismeret, a hit. És ki bíraskodik a lelkiismeret felett? Isten, egyedül Isten. Egy embernek sines joga kizárni mást az örök üdvöből.“ Szabadságra hívó beszéd ez, mely megtöri a papi hatalmat, mint a nap is csozlatja a sötétséget, a melyben az ember tétlenségre van szorítva.

Az egyházak változhatnak vég nélkül s tudjuk, hogy mily nagy volt számuk a reformált országokban. De ezek közül minde-
 nik tökélytelen és időszerű, azon ország vagy keresztény népesalá-
 hoz alkalmazkodva, a melynek szükségét van hivatva kielégíteni.
 A láthatatlan egyház, a Krisztus igaz tanítványinak egysége örök;
 de senkinek sines joga azt a maga hasznára lefoglalni. Felette áll
 ez minden mi felekezeti hitvallástételeinknek, minden mi szenvedé-
 lycinknek és gyarlóságunknak, mint a hogy az örökké tiszta égbol-
 tozat felette terül el a ködnek és gőzpáráknak, a melyek ránk nézve
 minden pillanatban felfogják annak ragyogását.

A reformációval keletkezett egyházak is gyakran megfelejt-
 keztek azokról a nagy eszmékről, a melyek bölcsőjüket beragyogták.
 Hütelének lettek alapítóiknak hősi szellemiségéhez. Ezek is mind-
 egyre igényt formáltak ahhoz, hogy az ők tökélytelen szervezetüket
 a láthatatlan és örökkévaló egyházzal azonosítsák. A szentek egyes-
 ségét a maguk hitvallásuknak korlátai közé akarták szorítani. Ezek
 is így szóltak: „Rajtam kívül nincs üdvösség.“ Rájok nézve is a
 keresztény egység az ők hitvallásukhoz, az ők theologiai rendsze-
 rökhöz való ragaszkodássá lőn — a mi annyival nevésegebb
 követelés volt részükről, mivel számosan tulajdonították maguknak
 ugyanazt a kiváltságot s kölesönösen magtagadták egymásnak a
 jogot arra nézve, hogy a másik magát a Krisztus valódi egyháza
 képviselőjének tarthassa. A római katolikus egységben legalább

még van egy bizonyos fönség: ez egy rendkívül nagy méretű sok százados épület s habár fedélzete alól igen gyakran kirí szellemi szegénysége, legalább homlokzata fönséges látványt nyújt. De mit mondjunk ezekről a különböző felekezetekről, a melyek megtagadják a keresztény méltóságot attól, a ki nem írja alá egy nehány duczet theologus által hosszas vitatkozás és szájalomra méltó kiegyezés után kidolgozott hitformát.

Nem, nem, térjünk vissza az első reformátorok magas röptű szellemi felfogásához vagy még inkább térjünk vissza Krisztusnak összehasonlíthatlan szellemisségéhez, a melyről Pál apostol oly kiválóan szép meghatározást ad az alapul vett igékben. A keresztény egység nem egy búbájos módon alakult időleges társaság, a mint az első keresztények álmodták. Nem az első conciliumok metaphysikai hitegysége. Még kevésbé a római katolikus egyház szertartásainak és szentségeinek külső egysége, sem nem a mult idők protestáns hitvallásának szükkeblű egysége. A keresztény egység a szentek egysége, ez ama láthatatlan egyháza mindazoknak, a kik Istent igazán szerették és igazán szerették felebarátaikat; ama láthatatlan egyháza mindazoknak, a kik lelkök mélyébe vésték azt az isteni szózatot, a melyet a mi mennyei Atyánk intéz minden teremtményéhez, és a melyet az Isten minden más gyermekénél jobban kijelentett Krisztus a szenvedő és bűnös emberiségnek. A keresztény egység az a szent szövetség, a mely az időn szintugy mint a téren át ugyanazon eszményi társaságba gyűjti mindazokat, a kiknek lelke a szellemi élet isteni forrásai felé vágyakozott és a kiknek tevékenysége a magok környezetére, lett légyen az kicsiny vagy nagy, áldásosan áradott szét; ez az a szent serge mindazoknak, a kik a közelben vagy távolban, a bűn, az önzés, az igazságtalanság vagy az erkölesi nyomor ellen küzdöttek, hogy betöltsék a szent törvényt, a mi mennyei Atyánk akarátát; ez ama titokszerű egyesülete a hívőknek, a kiknek hitök volt a jónak győzelmében a rossz felett, a kik nem kételkedtek az örök igazságban akkor sem, a mikor a bűn diadalát látták, a kiknek hitök a világosság iránt nem ingott meg a sötétségben sem, a legfőbb jószág iránt a halál karjai között sem. A keresztény egység erkölesi egység.

Ez a kérdés különös érdekléssel bír reánk, újkori szabadelvű keresztényekre nézve, a kik arra törekszünk, hogy azt a mi állandó, a mi igazán a valláshoz tartozik, a mi isteni a hagyományos kereszt-

ténységben, megtisztítsuk a mult időknek azoktól a szemlélődéseitől, egyházi formáitól, a melyek többé nem felelnek meg a mi lelki ismeretünknek és lelkünk szükségleteinek. Éppen mint a XVI ik század protestáns egyház megalapítóit minden igaz kegyesség fel-dulóinak, megrontóinak mondották azért, mert kihuzni igyekeztek a kereszténység bárkáját az egyházi szertartások és gyakorlatok örvényéből, a melyben az egyház a bibliai inspiratio habjain megfenek-lett: minket is ma Krisztus ellenségeinek, hitrontóknak, sőt isten-tagadóknak tartanak azért, mivel meg akarjuk szabadítani a keresztény hitet a könyv szolgasága, a betű járma, az alexandriai vagy bizanti szemlélődések holt sulya alól, a melyek megbénítják az evangelium hatását a közmiveltségben. Azzal vádolnak, hogy mi nem vagyunk többé keresztények, mivel nem fogadjuk el a szent Athanasius, a szent Anselm vagy a szent Tamás tantételeit, hogy nem vagyunk többé protestánsok, mivel a mult idők zsinati hitvallásait nem tekintjük többé isteni kijelentéseknek, mivel mi igényt tartunk magunknak bírálat alá venni azt, a mit elődeink minden éles-elméjűségök, minden erkölesi nagyságuk mellett nem tudtak meg-bírálni; s meg tudjuk különböztetni a hit, a béke és szeretet evangeliumát a rabbinistikus vagy görög tantételektől, a melyekbe a Pálok és Jánosok ezt az evangeliumot saját koruk szelleme és iránya szerint kiformáltak. Vádolnak minket, mivel mi elég loya-lisok vagyunk fennhangon kimondani azt, a mit kortársaink közül annyian csak magokban gondolnak, leplezni akarván azt, hogy ők nem kevésbé tultették magokat ezen a dogmatika theologián, mely eljárás inkább a Loyola Ignácz tanítványaira, mint egy Hussz vagy egy Kalvin nyiltságára emlékeztet.

Ez csaknem annyi, mintha azzal vádolnának, hogy nem vagyunk többé francziák, mivel nem ismerjük el többé a régi Franciaország törvényeit, mivel mi a XIX-dik század gyermekei nem fogadjuk el többé a három rendet, a melyen alapult a régi franczia társadalom, mivel mi megvetjük a nemesség és papság kiváltságait és arra igyekszünk, hogy a mult társadalmi szervezetét mind inkább egy demokratikus társadalommal helyettesítsük, a mely a szabadságban és testvériségben solidaris legyen. Oh igen, teljesen világos, hogy nekünk ma egészen más eszményünk van az államról, ennek tulaj-donságairól, jogairól és kötelességeiről mint a XVII-ik vagy XV-ik századoknak volt. Éppen olyan különbség van a mai és a közép-kori „haza“ között, mint a mily különbség van a vasutakkal

behálózott, gyárakkal, nagy városokkal benépesített, iparral, kereskedelemmel, gyarmatokkal bíró és lobogóját csaknem a világ minden részében lengető Franecziaország és a között a Franecziaország között, a mely száz évi harc után is még hűbér és jó öreg kőfalak mögé zárkozva él, tornyaiban és városaiban keresvén oltalmat kincseinek.

Mind a mellett azonban, hogy hazánk je'nelég nem az, a mi a XV-ik században volt, jól tudjuk, hogy ez a különbözőség a mult és jelen között a szervi fejlődésnek természetes folyománya, hogy hazánk, Franecziaország történelmének minden korszakában, dicsősége és megaláztatása napjaiban, erényei és tévedései mellett az, a mi a körülményeknél fogva lehetett, a mi gyermekei képességének megfelelt és ép oly téves dolog lenne méltatlankodni azért, hogy a középkorban nem volt az, a mi ma: mint a mily esztelenség lenne arra törekedni, hogy a mai államot a mult század formájára vigyük vissza. A társadalmi, ~~nevezetleg~~ gazdasági vagy politikai átalakulások, s mindazon különböző felfogások mellett, a melyeket az egymást felváltó nemzedékek a hazáról magoknak alkottak, mélyen érezzük, hogy a mai és az egykori hazafiúi hit egy és ugyanaz, hogy a történelem felszínén lezajló forradalmaknál és drámáknál egy felsőbb mystikus közös érzés nyilatkozik a vaucouleur-i szűz hősiességében és a modern egyszerű katona hazafiságában, a ki bátran megy hazája védelmére, az önfeláldozásnak ugyanaz a szelleme ugyanazért a hazáért, a mely nem egy elvont bölelmi fogalom, hanem egy szellemi valóság, a szülőföld, a maga természeti és erkölcsi hatályával, a mult minden dicsőségével és bánatával, az emlékezetnek és vágyakozásnak minden közösségével, egy nagy solidaritas a téren és időn keresztül, egy közös lélek, egy élő valóság, a mely éppen azért, mert élő, fejlődik és átalakul.

És mi, ujkori szabadelvű hívők ugyanazon kárhuztatásnak vagyunk az áldozatai. Katholikusok, hagyományos protestánsok, sőt még szabad gondolkozók is igen gyakran egyetértének abban, hogy ezt mondják rólunk: „Ti nem vagytok többé keresztények, ti bölelcsészek, következetlen szabad gondolkozók, moralisták vagytok, de nektek nincs helyetek a kereszténységben.“

Kedves szellemi testvéreim, a mikor én így kizárattam a a szent szövetségből, a mikor Róma vagy La Rochelle kiátkozott, az én öreg bibliámhoz fordulok s elolvasom belőle Jézusnak az ő türelmetlen tanítványaihoz intézett eme szavait: „ne tiltsátok meg azt, a ki nem követ minket, hogy erőt cselekedjék az én nevem

által; mert senki sincsen olyan, a ki az én nevem által erőt cselekszik, hogy könnyen gonoszul szólhatna felőlem. A ki nincsen ellenünk, mellettünk van.“ És hitem föllángol, keresztény bizalmasan megújul a Mester érintésére, a kinek egyedül van joga meghatározni, hol vannak az ő tanítványai. Mert ha ma senki sem tarthat igényt arra, hogy ő csudákat cselekedhetik, mindazokat, a kik arra törekednek, hogy a modern ördögöket, a tévelygést, a nyomort, a bűnt kiűzzék, mindazokat, a kik keresztény műveltségüknél fogva szent hévvel küzdenek a rossz ellen, mindazokat. Jézus oltalmába veszi türelmetlen apostolaival szemben, hogy ki ne zárhassák őket az ő társaságából.

Az igaz, hogy mi nem hisszük többé a szentháromságot, Krisztus természet feletti születését, megtestesülését, sem a régi alexandriai vagy byzanti metaphysikai szemlélődéseket, a mi hitünk többé nem az, a mi a középkori keresztényeké vagy a XVII-ik század protestansaié volt. Mi nem fogadjuk el többé a german vagy középkori tantételt a Krisztus vére általi elégtételről, mivel ez minket iszonynyal tölt el s megbotrúkoztatja lelkiismeretünket; ennél többre becsüljük a görög egyházi atyák hitét az isteni igében, a Logos-ban, mely az emberiség felvilágosítására és a világ életetésére szolgál, hogy azt idvezítse. Általában mi nem tudjuk elfogadni mint vallást mindazokat a dogmatikai tantételeket, melyek csupa ellenmondásból állanak minden épületesség nélkül és a kereszténységet nem helyezük azokra a böleselmi szemlélődésekre, a melyeknek egyes elemeit talán meg lehet találni egy Szt.-Pál vagy egy Szt.-János rendszerében, de a melyek magának a Jézus Krisztusnak evangéliumában nincsenek meg.

A mi legfőbb, a mi legnagyobb törekvésünk pedig az, hogy Jézusnak ez az evangéliuma ihlesse meg szívünket, hogy általa éljünk és vele haljunk meg. A mi legbensőbb és legszentebb erkölesi meggyőződésünk az, hogy a mennyei Atya és felebarátaink iránti szeretet ezen evangéliumában a legfőbb igazság, az üdv, az élet, az erkölesi erő és remény kimerithetetlen forrása megtalálható. A mi legélénkebb vágyunk, hogy részünkről kiesinységünk érzetében, de azzal az erélylyel, a mely abból a meggyőződésből származik, hogy jó és szent, isteni áldásra méltó dolgot cselekszünk, terjesszük ezt az evangéliumot, megtisztítván azt mindentől, a mi annak hatályát megakadályozza a jelen társadalomban. A mi legszebb álmunk az lenne, hogy ha Galilea virágát a maga frissességében és

őseredeti tisztaságában átplántálhatnók a mi vén Európánk mélyen megrázkódott földjébe, a mi fölvilágosult, de gyakran felületes francia hazánkba, hogy az új életre serkentse hazánkfiait és hogy végéhez közeledő századunk erkölcsi és társadalmi mozgalmában még egyszer megteremhesse az igazság, a szabadság, a solidaritás és a szeretet gyümölcseit.

Mi nem kényszerítünk senkit arra, hogy úgy gondolkezzék mint mi. Az erkölcsi és szellemi világ birodalmában mi nem tulajdonítunk az erőszaknak eredményt. Az erőszak öl, nem szül újat. Mi eléggé tanultak és engedjétek meg hozzá tennem, eléggé kegyesek, eléggé ismeretesek vagyunk a vallással, hogy a múlt minden vallási formáit megértsük, hogy megismerjük, a mi azokban nagy és erkölcsi jelentőségű volt, ismerjük azokat a lelki szükségleteket, a melyek azokat a formákat létre hozták és eredményt biztosítottak számukra. Elég széles látkörünk van arra, hogy felfogjuk, hogy a jelen minden vallási formáiban mi van, a mi igazán áldást hozó és éltető. Mi tisztelettel és rokonszenvvel üdvözljük, bárhol találjuk azt, a léleknek Istenhez emelését, a hódolatnak és solidaritásnak minden tényét, a Krisztus iránti hűségnek minden nyilvánulását, mindennemű áldozatot, a mely az Isten akaratja és az emberiség javára történik.

De azt a jogát senkinek sem ismerjük el, hogy minket a keresztény egyességtől kizárjon. És a mikor minket kizárnak, a mikor velünk szemben az apostol türelmetlenségét gyakorolják, a ki nem engedte meg egy idegennek az apostolok körében a Krisztus nevére hivatkozni, hogy jót cselekedjék, a mikor conciliumok vagy zsinatok méltatlanoknak ítélnék minket arra, hogy magunkat a kereszténység részeseinek tartsuk, mi ehhez való jogunk tudatában hitünk teljes erejével és a Krisztussal való erkölcsi egyességünk érzetében, megemlékezve a Krisztus leghívebb követőinek dicső szabadságáról, viszont azt kérdezzük: „Kik vagytok ti, kik ily módon bírakul toljátok fel magatokat testvéreitek felett, minő jupon követeltek magatoknak megtiltani nekünk, hogy mellettetek, velettek a mi lelkiismeretünk szerint szolgáljuk a Krisztust“?

Vagy inkább elfojtván magunkban ezt a méltatlankodást és megemlékezvén arról, hogy a békességre igyekezők és a szelid lelkűek a Mester igaz tanítványai, így szólunk ismét hozzájuk: „Munkálkodjunk együtt a közös nagy feladaton és ne zárjunk ki senkit azok közül, a kik az emberiség erkölcsi és szellemi újjászü-

letésének legfőbb munkájában kezdet fogunk velünk. Az embereknek minden bizonynyal, különböző véleményök lehet az isteni természet ilyen vagy amolyan mysteriumáról vagy Istennek világ-kormányzásáról s a mellett mindnyájan közös egyetértéssel munkálkodhatunk az igazság megvalósításán és a rossz megsemmisítésén. Ti azt hiszitek, hogy az üdvöt csak az egyház kegyzserei és a pap közbenjárásával lehet megnyerni. Ti mások ismét azt hiszitek, hogy az üdv a bibliában előadott bizonyos számú történeti ténynek betűszerintí és a Krisztus munkájáról alkotott dogmatikai rendszernek elfogadásától függ. Prédikáljátok a ti hiteteket; igyekezzetek azt terjeszteni; de ne akadályozzatok meg minket, hogy részünkről mi is terjeszthessük a kereszténységről való teljesen erkölcsi felfogásunkat, a melyet mi egészen evangelium-szerűnek és a jelen társadalom szükségleteinek inkább megfelelőnek hiszünk, a mi jelenlegi társadalmunkban mindnyájunknak van min munkálkodni. A helyett hogy egy néhány parcellára szorítkoznánk, miveljük földünket egyik a másik mellett. Szomszédaink közül némelyek fogékonyabbak lesznek a ti prédikációtok iránt, mások a mieinké iránt. Nem az-e a lényeges dolog, hogy a lehetőleg minél több lelket elvonjunk az önzéstől, az anyagiasságtól, az erkölcsi és phisikai nyomortól?”

Ne akadályozzatok meg senkit, hogy a Jézus nevében kiüzzék az ördögöket, a kik esábitják és kinozzák a jelen társadalmat. A mi egyházaink figyelmeztetik ezeket a testvéreket, a kik oly elkéserevedve el akarják vitatni egymástól atyáik örökségét, hogy nem veszik észre a tolvaj közeledését, a ki javaikat elrabolja és elszalad. A mikor az egymással való harcban kimerülnek és a küzdelmet kénytelenek lesznek abba hagyni, arra ébrednek, hogy többé semmijök sincs.

Nem kívánom korunkat a mult idők rovására diesőíteni. Minden századnak megvoltagek a magok fény és árnyoldalai. Csak körül kell tekintenünk magunk körül s be fogjuk látni, hogy ez a mi civilisationk, a melyre oly büszkék vagyunk, tényleg siralmasan termékeny az erkölcsi rosszakban. Mindazonáltal nekem úgy tetszik, hogy a kereszténység egységéről való szélesebb körü és emelkedettebb felfogás, a melyet nektek figyelmetekbe kívánok ajánlani, lassanként mindinkább levetkőzi magáról a mult tévedéseit és előítéleteit és hogy mindazok a vallási formák, a melyek a történelem tükrében szemünk előtt elvonulnak és mindazok az egyházi hitvallástételek, a melyeket a jelen előttünk feltár, lassanként a vallásos

lelkek egyetemes egyességére vezetik az öntudatot. Avagy ki az közületek, a ki azt merné állítani, hogy az ő különleges egyházán kívül nincsenek Krisztusnak igaz tanítványai, hogy egy lutheranus, egy görög vagy egy római katolikus nem lehet keresztény? Ki merné azt állítani, hogy a kereszténység történelmi formáin kívül nincs üdv, hogy a Krisztus előtt élt milliárd pogányok, a muszlimoknak, a buddhistáknak, a konfuceistáknak milliárdjai, a kik az evangéliumról soha semmit sem hallottak vagy nem tudták megérteni oly módon, mint a hogy azt nekik hirdették, az Istentől mind elszakadva és örök halálra lennének kárhoztatva? A vallások története vallási látkörünket kiszélesbítvén, minden helyen és minden felekezet kebelében őszintén kegyes és erkölcsös embereket mutatván fel, a mienktől különböző egyházakhoz tartozó emberekkel való mind gyakoribb érintkezésünk, mindennap arra tanítanak, hogy ismerjük fel és tanuljuk méltányolni az erényt, a kegyességet és a szentséget bármely hitvallás-tételben jelentkezik az és bármely formája van is külsőleg. Az összes vallásokból ily módon egy közös alapot nyerünk, a mely az emberiség egyetemes vallásának alapjául szolgál, eljutunk az igazi katholicismushoz, a mely hűebben a maga nagy eszményéhez mint a római katholicismus, a maga végtelen nagy egyességébe öleli a multnak és jelennek összes vallásos lelkeit és a mely a vallásos életnek a történelmen át nyilvánuló időszerű minden formái mellett az emberiség örök és állandó vallásának bizonyul, olyan vallásnak, a melyről méltán el lehet mondani, hogy az Isten mindenekben minden.

A nép, a melynek logikája a legegyszerűbb, ezt a meggyőződését, a mint kétségen kívül ti is nem egyszer hallhattátok, így fejezi ki: „Minden vallás jó, csakhogy az ember becsületes legyen“. Kétségen kívül egyszerű formája ez a szóban levő igazságnak, de veszélyes, mivel könnyen tévedésbe ejthet. A vallási szabadelvűség nem közönyös a hit dolgában. Nem, nem igaz, hogy minden vallás jó vallás. Ebből csak annyi igaz, hogy nincs vallás, a melyben valami jó ne lenne és minden vallásban az, a mi jó, indítja az embert az erkölcsi életre. A vallásoknak és egyházaknak különböző értéke van; némelyek jobbak, mint mások. Az a vallás, a mely egy kevésbé művelt népnek teljesen megfelel, nem ér semmit egy magasabb műveltségű népnek. Olyan vallásos tanításoknak, a mely egy tudóst feltételeznek, nincs semmi becsök egy kevésbé tanult emberre nézve, a ki azokból semmit meg nem ért.

Legyetek nem kevésbé óvatosok a mondottakból arra a következtetésre jönni, hogy a különböző egyházak, a földön látható egyházak, a melyekhez mi is tartozunk, túl élték magokat és hogy az üdvösségre elég úgy élni, mint a láthatatlan egyház részeseinek. Mert ha egyik egyházi szervezet sem bír monopoliummal az erkölesi üdvre, kisebb nagyobb mértékben mindenik megfelel a társadalom szükségleteinek, a melyeket félreismerni esztelenség lenne. Nektok szükségetek van saját egyházatokra vallásos okulástokért, a mely — sajnos — oly gyenge soknak közületek; szükségetek van lelki épületekre, az együvé tartozás érzésének kifejtésére, jótékony munkálkodásokra, hogy terjesszétok a társadalomban a szellemi élet jó beszédét. Tudjátok-e, mi a legjobb módja a szentek egyességének eszményi nagy egységén munkálni, más szóval az evangelium terjesztésének? Lélekkel, szeretettel ragaszkodni egyházatokhoz, ahoz az egyházhoz, a melyet ti választottatok magatoknak, a mely a legjobb lelki táplálékot nyújtja nektek és ebben munkálni saját üdvötököt szintugy mint testvéreitek erkölesi fejlődését. Szükség, hogy több egyház legyen e földön, mindenik a maga körében, a maga módja szerint és az őt környező társadalom szükségleteivel és igényeivel összhangban közreműködván az emberiség üdvének nagy munkájában. A mint Pál apostol oly szépen mondja az efezusi keresztényeknek, maga Jézus azt akarta, hogy legyenek némelyek apostolok, azaz az igazságnak tanubizonyságai életökkel; mások próféták, azaz, ihletettek, hogy a sziveket fölemeljék és az elálmosodott lelkiismeretet tevékenységre bírják; mások evangelisták, lelki pásztorok vagy tanítók, hogy mindenik a maga tehetsége szerint munkáljon az egyház épületére és hogy mindnyájan igyekezzenek a tökély megvalósítására, mind jobban közeledve a második Ádámhoz, a tökéletes emberhez, a Szt.-Pál által dicsőített Krisztushoz. Elkülönlítve egymástól mindnyájan tehetetlenek vagyunk. Szükség, hogy erőinket egyesítsük, ki ki a maga egyházában, hogy terjesszük az evangeliumi hitet, a mely az erkölesi életnek, a kegyességnek egy elve; hogy terjesszük az Isten fiának ismeretét, a ki nem egy metaphysikai lény, hanem lelkiismeretünk ihletője, az ember fia, arra tanítván az embereket, hogy Isten fiai legyenek mint ő. Szükség, hogy ne ingadozzunk vallásos életünkben a tudománynak minden szelére, hogy minden erőnket, minden figyelmünket az erkölesi igazságnak szenteljük, a mely egyedül menthet meg a gonosztól és egyedül üdvözíthet.

De szükség, hogy ezen nagy és szent feladat közben, a mely mindnyájunkat kötelez, úgy magunkkal, mint másokkal szemben, soha se tévesszük el szemünk elől, hogy a szeretetnek kell áthatnia mindnyájunkat az igazság keresésében és akár a mi külön egyházunkban, akár más egyházakkal való viszonyunkban elfogulatlanoknak, nemes lelkűeknek, türelmeseknek kell lennünk, meg kell ismernünk, a mi jó van másoknál és meg kell ismernünk, a mi tökélytelen van nálunk.

Igyekeztek megnyitni fületeket minden hívők egyetemes harmoniája égi dallamának. Tárjátok fel szíveteket minden kegyes lélek szent egyességének. Emelkedjete feljül a dogmatikai vitatkozásokon és az egyházi versengéseken az egyetemes kereszténység magaslatáig, és a mint egy nyári szép vasárnapon az Alpéseknek egy eszén a protestáns vagy katolikus harangok a levegőben egyesülnek, hogy ebben a magasságban a szenvedő emberiségnek csak egy sohajává olvadjanak össze az Örökkévaló előtt, a ki összes teremtményeit ugyanazon szeretettel öleli magához: ti is hasonlóan foglaljátok össze lelkeitekben mindazoknak a kéréseknek, mindazoknak az áldozatoknak és mindazoknak a hódolatoknak szent összhangját, a melyeket a történelem hullámai felétek hajtának és ezen egyetemes egyezésben új erőt nyerjetek egyéni kötelességeitek teljesítésére saját egyházatokban.

(Francziából.)

FERENCZ JÓZSEF.

Szentábrahámi theológiája.

II.

I. „A szövetség szerzőjéről vagyis Istenről.“

A mint a hitnek, úgy a hittudománynak is legelső és legfőbb tárgya: Isten. A mit a hit lát, azt akarja a hittudomány kifejezni, vagyis a lélek láthatatlan gondolatait látható formákba önteni. Önkényt következik, hogy a hittudomány a legnehezebb feladat előtt akkor áll, a mikor Istenről akar beszélni s Istent akarja úgy szólván szemléltetni. Isten lélek és láthatatlan. Vele színről-szinre soha senki nem találkozott. A mint nem lehet ez isteni lényeket képekben vagy szobrokban kiábrázolni, oly kevésbé lehet szavakban kifejezni. Mindaz, a mi Isten lényéről mondható, csupán az ő munkáiból vont következtetés. Igaz, hogy az Istennek fölséges képe mindig ott áll lelkünk előtt; de sokkal könnyebb abban gyönyörködni, mint a gyönyör tárgyát leírni. Hisz a nap is mindig ott ragyog az égen, de azért ki tudná azt úgy lefesteni, hogy még annak is tökéletes fogalma legyen róla, a ki soha nem látta? Sokkal könnyebb abban úgy a mint van gyönyörködni, mint az egyes sugarakat részekre osztva ismertetni. Ezért van az a sok isten-fogalom s Istennek sokféle tisztelési módja a durva bálványimádástól föl a „lélekben és igazságban“ való imádásig. Innen magyarázható ki az a sokféle fölfogás is, a mely Istennek a világhoz és emberekhez való viszonyát igyekszik megmagyarázni.

Azonban bármilyen távol van e tekintetben Isten az embertől, még sincsen a megismerhetetlenség messzeségében. Egyfelől a saját lelki tehetségeink segítségével mi emelkedünk közelebb hozzá; másfelől a történelemben és természetben nyilvánuló kijelentése által Ő közeledik felénk. Így aztán eljutunk egy bizonyos ponthoz, a melyből a lélek, ha színről-szinre nem is szemlélheti az Urat; de tisztán látja tökéletessége ragyogásait s dicsősége fönségét. Az unitárius theologus munkáját különösen megkönnyebbiti az,

hogy neki Istenről szóló fejtegetéseiben nem kell értelmetlen speculációkba bocsátkozni, megfoghatatlan titkokat magyarázni, észellenes talányokat megfejteni, szóval: egy olyan különös lényt előállítani, a ki tényleg nem létezik s a kinek esze, szíve és lelke ellenmondanak; hanem azt a valóban létező, egyetlen fővalóságot kell bemutatnia, a kit mint legvégső okot ott lát mindenütt a világban s a kinek képét minden ember lelkében hordozza. Ennek a rokonszenves lénynek szépsége és magasztossága domborodik ki Szentábrahámi könyve I. részének Istenről szóló fejtegetéseiből, a mi kitészik azonnal, ha végig kíséjük gondolat-menetét.

Szentábrahámi mindenek előtt Isten *tulajdonságait* teszi vizsgálat tárgyává. Szerinte, nehogy az isteni lényeket másnemű dolgokban keressük, tudnunk kell, hogy mi és milyen az Isten? vagy miféle tulajdonságokkal bír? Istenben bár sokféle tulajdonság van; de mindezek szoros kapcsolatban vannak egymással úgy, hogy azok együtt a legtisztább egységet alkotják. Ilyen tulajdonsága Istennek az *örökkévalóság*, mely szerint az ő lételének nincsen kezdete s vége nem lesz. Isten önmagától való s önmagának elég a létezésre. Semmiféle változásnak alávetve nincsen, mert ő változhatatlan nemcsak természetében, hanem tanácsaiban is. Kivüle az örökkévalóság ilyen értelemben senkinek és semminek nem lehet tulajdona. Az Isten tiszta lélek, a kihez semmi anyag nem járul, következésképp, lénye kizárja a részekre osztást. Ezért lelki tisztelettel kell imádnunk s testi hasonlóságban még képzelniük sem szabad. Az Isten *lelki* természete az ő *mindentudásában* és *bölcsességében* áll. Mindentudás alatt a múlt, jelen és jövőnek ismeretét, valamint a bárhol történő legesekélyebb dolognak a tudását értjük. A mindentudásra nem fokozatosan jut az Isten, mint az emberek, hanem egyetlen körültekintéssel lát és megért mindeneket. Bölcsesége nyilvánul minden dologban s ha sokszor mi nem is értjük meg, az csak gyöngeségeinket mutatja. Isten bölcsességével *mindenhatóság* párosul, a mely szerint ő minden külső segély nélkül önmagában elégséges, hogy megtegye azt, a mit akar. Azonban természetével vagy valamely általa kijelentett igazsággal ellenkező (lehetetlen) dolgot hiába kérnénk vagy várnánk tőle, mert az ilyen nem tárgya hatalmának, a mi azonban mindenhatóságából semmit le nem von.

A theológiában igen lényeges kérdés az, hogy milyen viszony van Isten és a teremtett dolgok között? Szentábrahámi e kérdésre így felel: Jóllehet a szent-írás szerint Isten a „mennyben lakik; de

ugyanesak a szent-írás *mindenütt-jelenvalóságot* is tulajdonit Istennek, a kiben mindenek vannak, élnek és mozognak.“ A mindenütt jelenvalóságot nem úgy kell érteni, „mintha Isten a kiterjedés törvénye szerint, mint pl. a levegő mindenütt szétáradna; hanem úgy, hogy az Isten mindeneket tud, mindenekre gondot visel, s hatalma minden dolgokra kiterjed.“ Istenben a lelki tulajdonságok mellett vannak *erkölesi* tulajdonságok is, mint *jóság, igazság* stb. Jó az Isten, mert kivétel nélkül minden teremtményével sok jót tesz, akárhányszor azokkal is, a kik büntetésre volnának érdemesek. Ez a jó Isten minden teremtmények fölött *szabad és független* úr, azonban nagy hatalmát *igazsággal* gyakorolja. Isten igazságossága a jutalmazásban és büntetésben nyilvánul, a mely szerint mindenkinek megadja azt, a mit érdemel. Ha eltér olykor e szigorú igazságosságtól, ezt is az emberek javáért teszi, hogy több jutalmat adjon ingyen kegyelméből vagy kevesebb büntetéssel sujtson, mint a mennyit érdemelnénk. Továbbá az Isten *igaz* és *hű*; mert ígéreteit minden körülmények között teljesíti; szent természeténél, de szent cselekedeteinél fogva; mert semmi olyant nem tesz, a mi törvényeivel vagy természetével ellenkeznék.

Az említett tulajdonságokon kívül tulajdona még Istennek az *egység*, mely szerint a legfőbb lénynek, kire csak a legfőbb tulajdonságok illenek, szükségképpen egynek kell lennie.“ Isten egysége a csak kigondolható egyszerű egység. Vele egyenlőt a szentírás nem ismer s azért nevezi „egyetlen egynek“ és „egyedülvalónak.“ Világos logikával czáfolja meg Szentábrahámí azokat, a kik ezzel szemben a szentháromság bebizonyítására éppen a szentíráshoz fordulnak. Igaz, hogy a szentírás *isteneket* is említ; de éppen a szentírás világos szövegéből kitűnik, hogy csak *egy* a legfőbb s a többiek is tőle kapták istenségüket s tőle függenek. Éppen így lehet érteni azt is, a midőn Isten egyedül jónak, szentnek, erősnek, hatalmasnak stb. mondatik, a mi nem zárja ki azt, hogy mások is ilyenek legyenek; de e jelzők a felső fokban csak a legfőbb Istennek tulajdoníthatók. Ez az egyetlen legfőbb lény, ki a világ teremtője, sok helyen a Jézus Krisztus Istenének és Atyjának is neveztetik. Az is igaz, hogy a szent-írásban sokszor *többes* számban szólott, de hány olyan eset fordul elő, hol a szavakban többség van; de magában a dologban nincsen. Ugyanazon jelzőnek *hármás* ismétlése sem jelent az Istenben sokságot; hanem a zsidó nyelv törvénye szerint erőteljesebben (fokozva) fejezi ki Isten dicsőségét. A *keresztelési* for-

mula nem lehet a szt. háromság bizonyítéka, mert az csak annyi mint: „fogadalmat tenni arra, hogy hiszünk az Atyában, ki a ker. vallás szerzője, a fiuban, a ki közbenjáró, és a szent lélekben, a melynek ereje csudákat művelt.“ Végül az I. Ján. V. r. 7. versben említett hármás egység csak „erkölesi“ értelemben veendő, a milyen egységről szó van még Ján. 10. r. 30. v.-ben, hol ez áll: „Én és az Atya egy vagyunk.“ Természetes, hogy Szentábraháminak nem állottak rendelkezésére azok az eszközök, a melyek segítségével az újabb kori bibliai kritika az ortodoxiának e bizonyítékait teljesen megsemisítette.¹ „Azért — végzi Szentábrahám az I. fejezetet — a mi tiszteletünk több egyenlő között meg ne oszadjék, hanem határolodjék teljes szívvel az egyetlenegy Istenben, az Atyában, a kitől mindenek és mi is öbenne.“ (45. §.)

Isten megismerése czéljából tulajdonságain kívül vizsgálunk kell *akarátát* is, mely Szentábrahám könyvében az I. rész II. fejezetét foglalja magában. Isten akarata a szent-írásban jelenti: a) az ő akarátának szabad elhatározását, b) az isteni akarat tárgyát és végül c) az Isten törvényét. E részben csak a két első jelentéséről szól Szentábrahám, mivel a harmadik az erkölestani rész tárgya. Az isteni akaratnak első jelentése annyi mint az Isten *határozata*, a mely az emberekkel való közlés előtt *títkosnak*, a közlés után pedig *kijelentettnek* neveztetik. Az isteni határozatnak tulajdonságai: „a szabadság, változatlanság és hatékonyság.“ Isten elhatározta, hogy némely dolgok minden más befolyás nélkül általa történjenek, némelyek pedig az „emberi akarat közbejöttével“, a a miért megtörténhetik, hogy valamely dolgot az emberek másként hajtnak végre, mint a hogy Isten akarta volna. E szerint az Isten akarata vagy *független*, a mikor minden tekintet nélkül akar valamit, vagy *föltételes*, a mikor annak végrehajtása az emberi szabadságra van bízva. Az isteni akarat tárgya mindig a „valódi jó“; mert Isten rosztat sem tagadólag, sem tevőleg nem akar. Vannak ugyan a szent-írásban egyes helyek, a melyekből első tekintetre az tűnik ki, mintha Isten „oka lenne a bűnnek“; de ez vagy csak azért látszik így, mert Isten rendkívüli eszközökkel nem tartja fel a bűnöst a maga útjában, hogy ez által alkalmat adjon a jutalom vagy büntetés kiérdemelésére; vagy azért, mert nem zár el minden

¹ Simén Domokos: A szent háromság eredetének és kifejlődésének története. III. fej. 15. § és V. fej. 27. §.

ítat a bűnös előtt. Mi tehát az *előre-elrendelés*? Szó szerint mind azt jelenti, a mit Isten magában elhatározott. Bibliailag Istennek az a határozata értendő alatta, mely szeriut az üdvözülés eszközeit az embereknek ajánlja. Végül egyházi gyakorlat szerint „az üdveztendő vagy elkárhozandó emberekre vonatkozó végzést jelenti.“ Ez a határozat azonban „*általános*“, a mennyiben nincsen egyénekhez kötve, és „*föltételes*“ a mennyiben Isten üdvözíti a hiveket, kárhoztatja a makaesokat.“ Ha ez másképpen volna, ha t. i. „az üdv vagy a kárhozat Isten abszolút végzéséből folya: akkor nem lenne helye a kegyességnek, az erénynek, bűnnek, akkor hiába való lenne engedelmességet követelni attól, a ki nem tud sem engedelmeskedni, sem nem engedelmeskedni; az ártatlanokat kinok alá vetni; a kárhozatra vetetteket az üdvösségre komolyan hívogatni és pedig a büntetés terhe alatt, — mindez az Isten szentségével, igazságosságával és bölcsességével ellenkezik.“ (14. §.) Maga a biblia sem tanítja a föltétlen elrendelést, hanem igen a jók jutalmazását s a gonoszok megbüntetését.

Szentábrahámi könyve I. r. III. fejezetében rátér az Isten *munkáira*, melyek közül először a *teremtést* tárgyalja. Az Isten, a kit fennebb egyetlen egynek lenni megismertünk, a ki örökkévaló, de vele egykoru semmi sinesen — ez az Isten „minden közvetítő eszköz nélkül semmiből állította elő a világegyetemet“ úgy a mint Mózes próféta leirja. A teremtés koronája az *ember*, kit Isten két részből alkotott: test és lélekből. A test szervezetét megvizsgálni a boneztudósok dolga; a theologusok feladata pedig az, hogy „Isten bölcsességét, hatalmát és jóságát szemléljék“ és szemléltessék s az embereknek Isten iránti kötelességeiket lelkökre kössék. A léleknek kétféle tehetségét szokták megkülönböztetni u. m. az *értelem* és *akaratot*. Az értelem dolga a megismerés; az akaraté pedig az itélethozás. „Az akaratnak a *szabadság* annyira elválhatlan sajátása, hogy még az erkölesi szolgaságban sem vesziethető el“. Vedd el a szabadságot s nem lesz akarat, sem lélek“. „A szabadság az akaratnak abban az erejében áll, melynél fogva az embernek a cselekedetekkel szemben hatalma van arra, hogy megtegye vagy ne tegye s hogy választhasson a több ellentétes vagy különböző dolgok között. Ennélfogva a szabad elhatározás az a tehetség, mely józan itélet mellett cselekszik vagy nem cselekszik.“ (11—13 §§.) A szent-írás is sok helyen tanítja az embernek ezt a szabadságát, a melyet Isten *előretudása* sem semmisíthet meg. Az első ember

Ádám. a nő pedig Éva volt, a kiktől szaporodott az összes emberiség. Az ember eredetileg „ártatlannak, igaznak, azaz bűn-nélkülinek“ született; de testi kíváncsiságokkal fel volt ruházva. Szentábrahámi Isten teremtményei közül az emberhez a legközelebbi rokonságba helyezi az *angyalokat*, kiket a szent-írás alapján értelemmel és akarattal felruházott test nélküli lelkeknek képzeli. A biblia az angyalok különféle munkásságáról sok helyen teszen említést, a miből megbizonyosodhatunk az angyalok létezése felől; mert „a cselekvés előre feltételezi a tehetőséget, ez pedig feltételezi a létezését.“ Az angyalokat Isten a maga szolgálatára meghatározatlan számban teremtette. Az angyalok mind tisztáknak teremtettek; de vétkezésre való szabadsággal, Mindenik nem maradt meg a maga eredeti tisztaságában s ezért vannak a jó angyalok mellett rossz angyalok. A jó angyalokat nem kell „vallásos szertartással tisztelnünk; az ördögnek meg ellene kell állanunk.“

Az isteni munkásság második nyilvánulása a *gondviselés*, (IV. fejj.), „mely szerint Isten minden teremtményét leghathatóságban gondolzza, legbőlesebben igazgatja és kormányozza az általa hozott törvények szerint.“ Hogy ez a gondviselés valósággal megvan, ezt sok helyen tanítja a szent-írás; de meggyőződhetünk erről a mindennapi tapasztalás által a világ böles rendjéből és változataiból. A gondviselés tagadása megsemmisíti a vallást és atheismusra vezet. A gondviselés minden e világban történő és létező dolgokra kiterjed a fűszáltól a czedruszig, a féregtől az angyalokig. Még azok az események sem állanak kívül a gondviselés határán, melyeket az emberek a véletlennek vagy a szerencsének tulajdonítanak. A gondviselésnek három faja van: a *megtartás*, *segítségül jövés* és a *kormányzás*. „A megtartás az isteni akaratnak ama ténykedése, mely eszközli, hogy a dolgok minden sajátságaira és tehetségeikre nézve a maguk állapotában megmaradjanak.“ (13 §.) Ez alatt nem azt kell érteni, mintha az egyes dolgokban meg volna az az erő, mely örökös fenmaradásukat biztosítja; hanem azt, hogy Isten szüntelen védi azokat s gondoskodik oly eszközökről, a melyek lételük föltételei és biztosítékai. Azonban mégis különbség van a teremtés és megtartás között; mert amaz semmiből történt, ez pedig a meglévőnek a megőrzésében áll. A mi különösen az emberi nem megtartását illeti, erre nézve „Isten a tisztességes házasságot alapította.“ Bár az Istennek sok tekintetben vezérlő befolyása van az egyes házasságoknál; de „örök végzéssel még sem rendelte el,

hogy e vagy ama személylyel köttessék házasság; mert akárhány az ő akarata ellenére történik.“ Ugy szintén az ember élete is Isten kezében van, a melynek e földön véghatára a halál; de hogy ez mikor következze be, erre nézve ismét Isten „magát változhatatlan végzéssel nem kötötte meg annyira, hogy isteni tetszése szerint az emberi életet meg ne hosszabbíthatná vagy rövidíthetné.“ (18 §.) A gondviselés második faja a *segítségül jövés*, „a mely abban a segedelemben áll, melyet Isten a teremtményeknek nyújt.“ A segítségül jövés úgy történik, hogy azért maga a cselekvés a teremtményeknek tulajdonittatik mint másodrendű okoknak: mert bennük van a cselekvés alapelve s nem tulajdonítható Istennek az, a mi a teremtmények által történik. Isten segítségül jövése nem kényszeríti a „szabad teremtményeket;“ mert ez a segedelem mindenkinek a természetével megegyezik. Ugy szintén nem gyakorol ez által Isten valamely ellenállhatatlan befolyást a cselekvő alanyra; mert ez esetben minden cselekvésnek, tehát a bűnnek is Isten lenne az oka. A gondviselés harmadik faja a *kormányzás*, mely „Istennek ama működése, mely szerint a teremtményeket és azok cselekedeteit a legbölcsebben igazítja és kormányozza bizonyos végezőlok felé, melyek előttünk gyakran rejtve vannak.“ (27 §.) A kormányzás kétféleképpen történik, a mennyiben a testeket s az oktan teremtményeket vagy a természeti törvények vagy az állati ösztönök által igazgatja, az okos teremtményeket pedig törvények s az azokban kifejezett jutalmak és ígéretek által indítja engedelmségre. A gondviselésnek ilyen értelmezése segít minket arra, hogy magunkat ne adjuk át a tétlenségnek, terveinket szerfölött ne helyeseljük; hanem mindenben hajoljunk meg a gondviselés előtt.

Végül az V-ik fejezetben szól Szentábrahámi Istennek az emberekkel kötött szövetségéről. Részletesen kifejti a szövetség fogalmát és kellékeit. Ilyen szövetséget kötött Isten először Ábrahámmal s azután Mózesrel. Mózes különben a zsidó nép közbenjárója volt s azért az általa kötött szövetség „nemzeti“ szövetségnek nevezhető. Ez a szövetség magában foglalja a tíz parancsolatot (dekalog) a szertartási törvényeket, a papok kötelezéseit s osztályozását, az istentisztelet módját, az áldozatok különféle nemeit, az ünnepeket stb. Azonban a törvény az új szövetség folytán elveszítette kötelező erejét és tekintélyét; mert a királyi pálcza elvetetett Judától; a jeruzsálemi templom, melyhez az egész Mózesi törvény kötve volt, eltöröltetett; a nép megszűnt joggal és állami-

sággal bíró nép lenni s így a törvény betöltésére eszközül és alkalmul nem szolgálhat. A keresztényeket pedig s általában az izraelitákon kívül az a törvény senkit sem kötelez. (72 §.) Mégis hasznos reánk nézve a törvény; mert az általa előirt „erkölessi erényeket ma nagyobb tökéletességben kell felmutatni“; sok tekintetben az új szövetség megértésére vezérel.

Ezek főbb vonásokban Szentábrahámi könyvének az Istenről való tanításai.

Lényegében ugyanezen nézetek vannak kifejezve az újabbi unitárius theologiai művekben¹, a melyek szerint első lépés Isten *lényének* meghatározása. Az Isten pedig *lélek* s lényege a *szeretet*. Azonban nagy különbség van az emberi és az isteni lélek között. Amaz végtelenül tökéletesíthető, ez pedig a tökéletesség legfelső fokán áll; amaz Isten ajándéka, ez pedig önmagában hordja léte feltételeit; amaz testhez van kötve, ez pedig független a test gyarlóságaitól. A szeretet, ez a legmagasztosabb emberi erény, nem csak hogy a legteljesebb mértékben megvan Istenben; hanem lényegét alkotja, a minél fogva az ember és Isten között olyan forma viszony van, mint a szülők és gyermekek között.² Az Isten lényéhez tartozik az ő *egysége*, mely szerint úgy a világ kormánya, mint a józan okosság és a szentírás egyetlen, megoszthatatlan, fővalóság létezését hirdeti, a mely teljesen kizárja akár a több istenséget, akár az egy Istenben a több személyiséget.³

Isten lényének meghatározása után az ő megismerése czéljából szükséges *tulajdonságainak* a megvizsgálása. Itt mindig a legtökéletesebb lény eszméje kell hogy szemünk előtt lebegjen s bár értelmünk korlátoltságánál fogva Isten tulajdonságait külön-külön kell vizsgálnunk, de azok benne a legteljesebb összeköttetésben vannak. Így Istennek *lételénél* fogva örökkévalóságot és változhatatlanságot, megmérhetetlenséget és mindenütt jelenvalóságot tulajdonitunk.⁴ Örökkévaló az Isten, mert kezdet és végnélkül való;

¹ Channing: „Válogatott művei“. Ferencz J. „Ker. Vallástudomány“ és „Unitár. Káté“. Simén Domokos: idézett műve. Armstrong A. Richárd: „Isten és lélek“. Ford. Péterfi Dénes. Derzi Károly: „Unitárius kis Könyvtár“.

² Ferencz József: „Ker. Vallástudomány“ I. r. II. f. 26—28 §. „Unitár. Káté“ I. r. 23—24 kérdés. Channing: Válogatott művei. II. k. 128 l. és V. k. 52 l.

³ Channing: Vál. Művei V. k. 50, 60 II. és II. köt. 76 l. Simén D. idézett műve. IV. fejt. Sharpe S. Unitár kis könyvtár I. füz. 14 l.

⁴ Ferencz J. Ker. Vallástudomány. III. fejt. 31 §.

változhatatlan, mert minden időre ugyanaz marad; megmérhetetlen, mert hozzá semmi anyagi forma nem járul; mindenható, mert „hatalma van mindennek a megtevésére, a mi magában lehetséges, a mi magában nem ellenmondó“¹ mindenütt jelenvaló, mert „maga fejti ki erélyét a természet minden erőiben, úgy hogy a természet törvényei csakis az ő működésének tulajdonságai“.² Az *értelemre* nézve Istennek tulajdonitunk: mindentudóságot, mely szerint ő „öntudatos minden ponton s figyelme mindenre kiterjedő“.³ Mindentudósága alól sem ég, sem föld, sem múlt, sem jövő, sem a legtitkosabb emberi gondolat ninesen kivéve. Tulajdonitunk bölcseséget, mely szerint Isten a legszentebb célok elérésére a legjobb és leghelyesebb eszközöket használja fel.⁴ Istennek az *akaratra* vonatkozólag tulajdonitunk: szentséget, a mi abban áll, hogy Istenben „semmi erkölesi hiány vagy fogyatkozás ninesen, ő minden jónak a forrása“; igazságosságot, a mely szerint megfizet mindenkinek érdeme szerint; állhatatosságot, mely szerint ígéretei megvalósulnak; és végül szabadságot, mely szerint cselekedeteiben a saját tökéletességén kívül semmivel ninesen korlátozva. Végül az *érzésre* nézve Istennek tulajdona a boldogság és dicsőség.⁵ Ezek a tulajdonságok nem hogy részekre osztanák az egy Istent, hanem mint a nap sugarai egy pontban, úgy összpontosulnak egy önálló, öntudatos személyiséggel bíró végtelen lényben.

Ez a végtelen lény „a világban levő örök *munkás* szellem.“⁶ Munkássága a teremtésben, megtartásban, igazgatásban és törvényadásban áll. Teremteni egyedül Istennek áll hatalmában. A körülöttünk levő bánulatos világot Isten a saját akaratjából semmiféle eszköz nélkül hozta létre. Mózes próféta szerint hat nap alatt teremtette Isten a világot; de ő ezzel csak a világ fokozatos fejlődését fejezi ki. Hogy mennyi időt foglal magában egy-egy teremtési nap, azt meghatározni nem lehet.⁷ A teremtés koronája az *ember*, kit Isten értelemmel, szabad akarattal és lelkiismerettel ruházott fel.

¹ Armstrong A. Richárd idézett műve V. fejr. 126 l.

² Armstrong idézett műve II. fejr. 42 l.

³ U. o. II. fejr. 44 l.

⁴ Ferencz J. Ker. Vallástudomány III. fejr. 32 § Sharpe S. Unitár. kis könyvtár. 1 füz. 14 l.

⁵ Ferencz J. Ker. Vallástudomány. III. fejr. 33–34 §.

⁶ U. o. II. fejr. 35. §.

⁷ Ferencz J. Ker. Vallástudomány IV. fejr. 36. §. és Unitár. káté I. r. 22. l.

A szentírás tanítása szerint az ember Isten „képmása.“ Ez alatt az ember szellemi természetét, igazságát, szentségét és halhatatlanságát kell érteni. Isten az embert nem géppé teremtette; hanem szabad valósággá, ki követheti akár a jót, akár a rosszat.¹ Erede-tileg ártatlannak születik az ember s üdvössége avagy kárhozata semmiféle isteni végzéssel korlátozva nincsen.² A szent-írás Isten teremtményei között említi az *angyalokat* is. Valóban, ha elgondoljuk, hogy a teremtésben sehol ugrás nincsen; ha figyelembe vesszük azt a végtelen távolságot, a mely Isten és ember között van: akkor igazolva van az embernél felsőbb rendű lényekben való hit is. A mi pedig a jó és rossz angyalok (ördög) megkülönböztetést illeti, az a józan észszel teljesen ellentétben van.³ Isten nemcsak teremtője a világnak; hanem *fentartója* is. Az ő ereje nélkül a mindenség szép rendjével és magasztos összhangjával egy pillanattig is fenn nem állhatna. Megtartása irányul úgy a „világ anyagára“, mint az élő lények sokféle nemeire. A megtartás alatt nem azt kell érteni, mintha e világon minden változatlanul maradna; hanem azt, hogy „Isten fentartja azokat a törvényeket, melyek szerint a természet működik“, az egyes lényeket pedig felruházta olyan erőkkel, a melyek segítségével fenmaradásukhoz a szükségeseket megszerkezhetik.⁴ A világ megtartásával szoros kapcsolatban van az *igazgatás*, mely szerint Isten mindeneket a legszentebb és legbölcsebb czélok szerint igazgat. Az Isten igazgatása minden véletlen vagy vak esetet kizár; mert a megmérhetetlen világban az ő tudtán és akaratán kívül semmi sem történhetik. Azonban különbséget kell tenni az öntudatlan természet és az öntudatos ember igazgatása között; mert a míg amaz, az elébe írott törvényektől el nem térhet; addig az embernek szabad akaratára van bízva, hogy az erkölcsi törvényeket megtartsa vagy áthágja. Igaz, hogy ez által útát engedett Isten a bűnre; de az embert éppen ez által tette erkölcsi lénynyé s módot nyújtott arra, hogy a szabad „választás“ által jellemét felépíthesse. Így tehát az emberek hibája nem tulajdonítható Istennek, sőt abból is látszik igazgatása, hogy az emberek hibáját akárhányszor jóra fordítja. Hát vajjon, ha mindeneket Isten igazgat, honnan vannak akkor a világban előforduló *rosszak*? Nem

¹ Ferencz J. Ker. Vallástud. 44—45. §.

² Channing. Vál. művei II. köt. 77. l. és IV. k. 151 l.

³ Ferencz J. Ker. vallástudomány 45. §. és Unitár. káté 30 l.

⁴ U. o. 37. §.

von-e le valamit Isten jóságából és mindenhatóságából az, hogy ezeket nem akadályozza meg? Nem! Ellenkezőleg ha közelebbről vizsgáljuk ezeket, úgy tapasztaljuk, hogy általuk „egyfelől a természet munkásságát, másfelől a mi erkölesi nevededésünket mozditja elő.“¹ Végül Isten a világnak *törvényadója*. Az isteni törvények kétfélék u. m. természeti és erkölesi törvények. A theologia körébe csak az utóbbiak tartoznak. Ezeket megismerhetjük egyfelől a saját lelkiismeretünkéből, másfelől egyes kiváló emberek tanításából. Ilyen volt Mózes, ki a tiz parancsolatban adta ki Isten és embertársaink iránti kötelességeinket szabályozó törvényeket. Az isteni törvények összegét a legszebben fejezte ki Jézus: „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, szeressed felebarátodat mint magadat.“

A ki végig kísérte Szentábrahámínak és az újabb unitárius theológiának Istenről való fejtegetéseit, első tekintetre is azonnal meggyőződhetik, hogy mindkettő egyetlen fővalóságot tanít ugyanazon tulajdonságokkal, a mely teljesen kizárja a több személyű istenben való hitnek még árnyékát is. Ez egyetlen fővalóság, ki a legtökéletesebb lélek, teremtője, megtartója és igazgatója a világnak, nem úgy, mintha valamely a világon kívül levő pontról vigyázna a már megalkotott gépnek a járására; nem is úgy mintha annyira egygyé olvadna a világgal, hogy a kettő között semmi különbséget nem találának; hanem úgy, hogy jelenlétével áthatja a világot, jóságával és szeretetével betölti a mindenséget, hatalmával és gondviselésével őrökdi a világ-egyetem rendje és összhangja fölött: szóval Isten a világban bennlévő léttel bir; de különbözik a világtól. Az ember és Isten között pedig az a viszony van, a mi a gyermek és a szülői között. Isten lénye a szeretet s ezzel a szeretettel igazgat mindeneket gyermekei boldogítására. Egy ilyen lényről alkotott tiszta fogalmat, mindig örömmel fogad az emberi lélek; mert érzi, hogy nincsen benne semmi bölcészeti speculatio, semmi idegen mystika; hanem a maga valóságában látja azt a szerető lényt, a ki szüntelen ott lebeg előtte s a kivel naponta társalog.

¹ Ferencz J. Ker. Vallástudomány 38—39. §. V. ö. Armstrong; „Isten és lélek“ V. fejezetével.

Egyházi beszéd.*

Alapige: Ezsaiás próféta könyve 52 r. 7. v.

A midőn e szent helyen először állok s e díszes gyülekezethez először szólok: lelkem a feadatok nagysága és sokasága előtt megdöbben s a komoly gondolatok ezrével küzködik. Vajjon itteni működésem üdvös leend-e ez egyházközsége és híveire, hasznos és áldásos leend-e e nemes városra? Vajjon szolgálni fogom-e sikerrel szent vallásunk féltett érdekeit, s tudok-e óhajtott eredménnyel részt venni az emberiség haladásának nagy munkájában? De teljes hittell vagyok Isten segedelmében, a kinek tetszett hogy szent vallásunk Sionjának őrállója legyek, a ki segedelmét és lelkének erejét soha sem vonta meg tőlem s erős a hitem, hogy ezután is velem leszen, hallani fogom szüntelen lelkiismeretemben szent szavát: „Ne félj mert én veled vagyok, meg ne rettenj, mert én vagyok a te Istened!” Jó reménységgel vagyok e gyülekezet jó indulata, kipróbált hitbuzgósága és egyházszeretete iránt; bizalmat, erőt és lelkesedést meríték szent ígének szavaiból, mert „*szépek e hegyeken az evangelium hirdetőnek lábai, a ki békességet hirdet, örömet mond a jóról, szabadulást prédikál*” és azt mondja a Sionnak: *uralkodik a te Istened!*“ Ez ígéből szövöm jelen beszédem eszme szálait, s az innen meritett gondolatok és irányelvek fogják vezetni egész életem minden munkáját.

Ezsaiás próféta, korának és nemzetének legkiválóbb vallás- és erkölcstanítója, alapigénkben prófétai reménykedéssel tekint ama boldog és dicső jövőbe, a mikor sokat szenvedett nemzete kiszabadul a babiloni fogságból, a mikor örvendeznek és énekelnek Jeruzsálem pusztaságai, mert megvigasztalta az Ur az ő népét, megszabadította Jeruzsálemet, örömmel tekinti be Izrael megszentelt földjének hegyeit, melyeken járva az evangelium hirdetője „békességet hirdet, örömet mond a jóról, szabadulást prédikál és azt mondja a Sionnak: Uralkodik a te Istened!” A mi lelkünk szemei előtt a prófétai szavak egy egészen más, magasabb kilátást, szélesebb nézponatot, egy újabb és tisztább lelki világot tárnak fel. A mi gondolataink a vallások egy magasabb *fejleményére*, egy tisztább és szentebb *formájára*: a keresztény vallás *eszményi* alakjára irányulnak. És ki vehetné rosz néven, ha a mi *vallásunkat*, az unitá-

* Beköszöntés alkalmával Tordán 1900 jun. 17-én.

rizmust annyira szeretjük, oly szépnek, tisztának tartjuk, hogy a vallásoknak a kritikai vizsgálódások rostáján átment eszményi formájával egyesíteni, azonosítani merjük. Merjük bátran és önérettel, mert hitelveink a vallás viták forrongó harczaiból tisztán és sértetlenül kerültek ki. Hitelveink, melyeken egész vallásrendszerünk fölépül, ma az elfogulatlan művelt világ előtt tiszta fényben állanak. A mai kor művelt embere hitére nézve — ha őszinte — unitárius A vallási gondolkozás — ha bátor és igaz — az unitárius hitelvek szószólója. Hiteszméink közösök az emberiség legnagyobb és legtisztább gondolkozóival s ezeket a természettudományok haladása nemcsak le nem törli, hanem ragyogó betűkkel írja az emberiség lelki tökéletesedésének lobogójára. Lássunk csak egy párt ezek közül!

Hisszük, hogy az Isten megoszthatatlan *Egység*, egyetemes Lény, közös jó Atya, végtelen, mindenható, mindenüttjelenvaló, kinek működését künn a nagy természetben látjuk és csodáljuk, szívünk világában érezzük és tapasztaljuk. Ez az egy Isten *lélek* s ezért *lélekben és igazságban imálandó*. Ő fentartója és igazgatója e nagy mindenségnek, nekünk embereknek *mennyei jó Atyának*, kinek mi mindnyájan gyermekei és így egymásnak testvérei vagyunk. Hisszük, hogy a Jézus Krisztus, a ki a világ prófétái, a vallás és erkölcs tanítóí, nagy reformátorai közt a legnagyobb, a ki az Isten-és emberszeretnek a legkitünőbb hirdetője, az igaz, *emberies életnek* legszentebb példányképe: *valóságos ember* volt, a kit mint *ilyent* mi is követhetünk és követni tartozunk. Hisszük, hogy a *szent lélek* Istennek lelkesítő *ereje* mibennünk, mely — ha szívünk, lelkünk tárva-nyitva áll előtte — száll reánk és belénk s biztatva és bátorítva, buzdítva és lelkesítve minden szépre, jóra, igazra és istenire elvezérel. Hisszük, hogy az ember *ártatlanságban* születik, hogy isteni tulajdonságokat hord magában, a melyeket fejlesztenie kell, hogy „öntudattal, szabadakarattal, lelkiismerettel bír s ép ezért a tetteiért személyes felelősséggel tartozik“. Hisszük, hogy az emberi lélek az Istenségnek egy szikrája levén, örök és halhatatlan; a testi halál után is, a fejlődés és tökéletesedés végtelen ösvényén, útját tovább folytatva él, halad, munkálkodik, bizik, szeret, remél. Ezeket hisszük erős hiedelemmel és hirdetjük lelkesedéssel, mind az egész világnak. Ezek a hiteszmék a mi próféta szerinti *szent hegyeink*, melyeket hitelődeink kitartása, buzgósága, egyház és vallás szeretete, önfeláldozása, élete s nem egyszer hulló vére megszentelt, megáldott és megtermékenyített. Ezek a mi bevehetetlen fellegváraink, megszentelt magaslataink, a melyeken járunk bátorsággal, önérettel, Isten iránti mélységes hálaérzettel, melyeken előttünk már oly sokan jártak, éltek és megdicsőültek. „*Óh mely szépek e hegyeken az evangelium hirdetőnek lábai, a ki békességet hirdet, örömet mond a jóról, szabadulást prédikál és azt mondja a Sionnak: Uralkodik a te Istened!*“

Ezeken a megszentelt, eszményi magaslatokon járva: hirdetek nektek *békességet*. Az emberiséget eszmények, ideálok vezetik. Lehet-e szentebb eszmény, magasztosabb ideál, mint a béke. Már a legelső karácsonyi himnuszban, mely a Jézus születését jelzi, mily fenségesen zendül meg az égi seregek zsolozsmája: Békesség a földön! Az emberiségnek s kiválóan a kereszténységnek czélját és irányát ma sem lehetne ennél szebben meghatározni és kijelölni. Ha egy az Isten, s ez az egy Isten mindnyájunk *Atyja*: úgy az emberiségnek nem lehetne más és szentebb feladata, mint a békére törekvés a közös testvériség alapján. Ez az óhajtás talán soha sem élt úgy a korok szellemében, e vágynak megvalósítása soha sem inspirálta oly erővel a lelkeket, mint éppen a mi korunkban. Talán azért, mert az emberi érzelmek és indulatok nemesülni, a szenvedélyek medrökben megfélni kezdenek; talán azért, mert az emberiség jobbjai és nagyjai megrendülnek lelkeikben, látva azt a sok romlást és inséget, melyet a népek és nemzetek, az emberek és emberek közti harcok okoztak; látva az óriási pusztítást, melyet a tudomány, művészet, a kulturális haladás utain és ezeknek nagy erővel, sok fáradsággal megszentelt drága kincsei közt előidéztek. És mert az emberek talán végre mégis át kezdik látni, hogy a kétezer éves evangéliumnak és ennek nyomán járó műveltségnek, felvilágosodásnak teremtenie kell valamely egyetemes eredményt, adnia kell valamely közös nagy kincset és ez nem lehet más, az ember névhez méltóbb, mint a béke megvalósítása. E közös, nagy óhajtásnak hatása alatt hirdetek én is nektek és közöttetek békességet.

De nemesak e szószerken és az egyház, hivei közt, hanem a társadalomban a különböző felekezetek és nemzetiségek közt is hirdetek békességet. Mert az a hitem, hogy a mely egyházban még ma is harezi riadót fújnak más egyházak ellen, az az egyház nem a Krisztus egyháza; az a lelkész, a ki ennek szolgálatában áll, nem a Krisztus jó vitéze. Az az ember a ki faj és nemzetiség szerint különbözteti meg és a szerint szereti vagy gyűlöli ember-társát, az nem áll a testvériség alapján, az nem méltó gyermeke a közös Atyának. A felekezetek közötti béke hirdetésére ma nagyobb szükségünk van, mint volt bármikor. Ugy tetszik, mintha rég eltemetett emlékek járnának vissza sirjuktól, mintha a mult idők vallási küzdelmeinek vészes visszhangját hallanók nem egyszer. De én hiszem, hogy ebben a nemes városban, a hol egykor kigyult a hit- és lelkiismeret-szabadság égi tüze, melynek dicső emlékét egyakarattal és büszkeséggel örökítettétek meg: nincs a felekezetek és nemzetiségek közt dissonáns hang. Ennek a régen égő tűznek ápolására, dicsőbb fényvel leendő lobogtatására: szent ölekezésre hívlek fel mindnyájatokat, hirdetvén köztetek a békességet. Azt a békességet, a melynek áldó és áldott ölen örömet mondhatunk minden *jóról*. A *hit*-nek áldásairól, az *Isten és emberszeretet* boldogító ténykedéseiről, az *erény* szentségéről, az *erköles* tisztaságáról, az *anyagi és szellemi* előhaladás minden gyönyörűségéről. Azt a

békét hirdetem, melynek ölen minden ember végzi a maga ember tisztét, önzés és érdek nélkül teszi a jót, a nemest, az istenit s emelkedik fölebb-fölebb, a meny felé, Isten felé. Azt a békekészt, melynek ölen az emberi lélekben megszületnek és alakot öltenek a szebbnél-szebb gondolatok, megszületnek és megtestesülnek a nemesnél, nemesebb cselekedetek. A melyben a földmives munkája, a kézműves ügyessége, a kereskedő szorgalma és arravalósága érdek nélkül és becsülettel szolgál a társadalmi egység és közös jóllét megvalósításán; a melyben a tudós eszével, a szónok szavával, az író tollával, a művész vésőjével, esetjével, a költő lelke mélységével veszi ki részét az emberiség haladásának nagy munkájából.

Hirdetek szabadulást a *vallás erkölcsi* élet terén a régi idők igája alul. A vallás is, mint minden a természetben a haladás törvényei, követelményei alatt áll. Az emberi mivelődés haladásával a vallás is lépést tart, halad és fejlődik szüntelen. A vallások története megragadó szópen tárja szemünk elé ama fokozatos fejlődést, a melynek engedve a felfogások tisztábbak, a hitesezmék magasabbak és a vallásos gondolatok mind szentebbek lesznek. A vallásos ösztön egykoru az embiséggel, fejlődése örökké tartó, végtelen, határtalan mint a gondolat világa. Ezt megakadályozni, ennek utját bezárni: nincs emberi erő, nincs földi hatalom. Hiába akarja ma is egyik-másik egyház megkötni az idő kerekét, a sötétség és a rabság igájába hurezolni az ember lelkiismeretét, szabadságát; hiába mozgosítanak minden régi erőt és hatalmat, csörgetnek régi ócska fegyvereket: a kihasznált formákat, emberi gyarló találmányokat, világi hatalomra ezéző intézményeket, kihasznált egyházi alkotásokat. Hiába hirdetik a régi idők, durva, testies, kegyetlen dogmáit, mert ma már ezekkel nem lehet elvagdálni a lélek szárnyait, nem lehet kioltani a hitvilágát, nem lehet megállítani a kutatni vágyó emberi elmét vizsgálódásaiban. Az egyházaknak ép az a legszentebb feladatuk, hogy a vallás-erkölcsi élet terén tiszta helyzetet teremtsenek; hogy a hitesezméket a tudomány által is elfogadott alakben állítsák az emberiség elé; hogy „gyönyörű szép mezőn“ vezessék az egymásután jövő nemzedékeket a fejlődés és tökéletesedés végtelen útain. Hadd legyen szabad a lelkiismeret, felvilágosodott az értelem, tiszta a gondolat, szent az érzélem. Legyenek az emberek testvérei egymásnak, gyermekei mindnyájan a közös jó Atyának, fiai és leányai külömbégség nélkül az Istennek! És mert a mi vallásunk a lelkiismeret szabadságának, a felvilágosodásnak, a tiszta erkölcsnek, az Isten- és emberszeretnek a vallása és előharezosa: hirdetek nektek, és mindenkinek a ki szükségét érzi, szabadulást a vallás erkölcsi élet terén. Hirdetek szabadulást a dogmák, az előítéletek, a babonák, az emberi tekintélyek hatalma alól, hogy lelketek szárnyaljon magasau, szivetek dobogjon szabadon; hogy mindeneket megvizsgáljatok,

s a mi jó azt megtartsátok, hogy mindeneket megvizsgáljatok, még az *Istenségnek mélységeit* is! Hirdetek néktek szabadulást! Kutassatok égen és földön, magasságban és mélységben, hogy lássátok saját szemetekkel, érezzétek saját szíveitekkel: mi szolgál nektek földi boldogságotokra, mennyei üdvötökre! A mi vallásunk nem köt meg titeket, nem áll betűkkel a mely megöli a lelket; a mi vallásunk lélek és élet! A mi vallásunk világosság az Urban! A mi vallásunkban nincs *kényszer*: az a lélek öröme, önként való elmerülése az Istenség gyönyörében. Szeretünk gondolkozni; örömmel szolgálunk a józan felvilágosodásnak, melynek feladata nem más, mint hogy a világ minden jelenségét, a physikaiakat ép úgy mint az erkölcsieket, a bennök levő törvényekből, tehát természetes okokból értse meg s magyarázza ki. S mert hitünk elvei senkit sem köteleznek a szolgálatnak igájával: *hirdetek szabadulást* és lelkesedéssel mondom: *Örvendj oh Sion! mert uralkodik a te Istened!*

Vallásunkban megvan mind ama szépség, amaz eszmei tartalom, mely más vallásokban szép és igaz; de hiányzik mindaz a mi más egyházak tanáiban a kritikát ki nem állja s a mire a fejlődő felvilágosodás és a haladó tudomány rányomta a hihetetlenség bélyegét. „Vallásunk gyökérszálai a legmélyebb mélyből az emberi természet legfőbb elemeiből — az ész és szív — mélységéből indulnak ki, ép azért arra van hivatva, hogy a vallásos élet nagy fájának, hol erői szétáradnak, elébb-utóbb koronájául szolgáljon“. Nem akarunk azzal hivalkodni, hogy vallásunk a jövő vallása s egyházunk a jövő egyháza. De erős a hitünk, törhetetlen a reményünk, hogy az unitárius vallásos eszmékre és hitelvekre a jövőben egy nagy győzelem várakozik; hogy azok valaha a messi jövőben még szebb fényvel, még dicsőbb ragyogással fogják megvilágítani a hitélet egét; hogy azok átjárják és áthatják, mint a kovász a tésztát, az emberiség lelki- és szívvilágát; hogy vezetni és irányítani fogják az érzelmeket és a gondolatokat. E hitünket ápolja, e reményünket erősíti a tudományok haladása, újabb korunk minden szellemi vívmánya. Ezek hitelveinkkel — mint édes testvérek — karöltve járnak be mélységeket és magasságokat: tisztítva és felvilágosítva a fogalmakat, ápolva és növelve az eszméket, nemesítve a gondolatokat, megszentelve az érzelmeket. Hitelveink nem félnek a tudomány világától, sőt ép segítségül hívják annak hatalmas erejét a tökéletesedés nagy munkájában. Ezekben látjuk a kezeséget arra, hogy hiteszmeink egykor uralkodni fognak az egész keresztény világ felett, vallási elveink vezérfényül fognak ragyogni az emberiség millióinak.

Hirdessük azért, nagy kitartással, lelkesedéssel a mi vallásos eszméinket, hogy hassák és járják át az emberiség szív- és értelemvilágát; hirdessük és terjesszük az áldott békeséget, hogy mond-hassunk örömet minden jóról; hirdessünk szabadulást: szabadságban van az élet. Ezekben: *Uralkodik oh Sion a te Istened!!*

Ilyen érzelmekkel és gondolatokkal, hittel és reménnyel üdvözlöm vallásközönségünk szeretett főpásztorát, ki ez ünnepség fényének emelésére eljőni most is kegyeskedett.

Üdvözlöm a tordai unitárius egyházközöséget kebli tanácsával, gondnokaival, minden rendű hivaival együtt! Én szívem őszinte szeretetével, lelkem vallásos buzgóságával jöttem hozzátok. Fogadjatok ti is szeretettel, jóindulattal, hogy Isten áldása legyen közös munkánkon! Üdvözlöm az egyházközöségnek érdemekben megőszült, nyugalmazott lelkészét, öreg prófétáját. Üdvözlöm tiszteletem és szeretetem egész melegével! Baráti érzelmekkel köszöntöm az egyház minden hivatalnokát s óhajtom, hogy igazi összhang, jó indulat legyen köztünk, s jellemezzék együttes munkánkat!

Üdvözlöm e nemes várost s mindnyájotokat.

Üdvözlöm a különböző felekezeteket és előljáróikat; üdvözlöm ez egyházkör érdemes esperesét és buzgó felügyelő gondnokait, üdvözlöm lelkésztársaimat és a tanítókat.

Légy üdvözölve te is szent hajlék, Istennek háza, mely befogadtál! Amen.

LŐRINCZI DÉNES.

Egyháztörténelmi adatok.

CXLI. Adakozásra hívó levél 1752-ből.

Bizadalmas és igen Kedves Jó uraink az Ur Cxtusban
Szerető Atyánkfiak!

Pro die 17-ma Mensis Junȳ Anni habentis Nemes Aranyas Széken Bágyonban indicalt és celebralt Szent Generalis Synodusban mü Deputatusok lévén az Státusunk részéről, sok dolgok forogván elő, azokkal együtt, kik közel vóltanak, és köztünk compareáltak, tapasztaljuk Lelkünk fájdalmával, hogy a mü hidegségünk miatt éppen utolsó pusztulásra kell juttunk; oh bártsak a mi időnkben, a mü restségünk és háládatlanságunk miatt ne történnék az, be boldogok volnánk! Mert bizony ítéletre vonson az Isten bennünket restségünkért jövendőben; ez életben penigh kemény látogatásit elnem kerülhetjük. Im mü tehetségünk s állapotunk szerint jó kedvel ígértünk, és nem kevesebbet ha többet nem, adunk is, mint ezen (egy szó olvashatlan) Copiából megláthattja Uram kegyelmetek; ne sajnálja azért Uram kegyelmetek elsöben magok ezen Registrumba, az ottan írt mod szerint subscribálni, és ósztán magok Diocessissében lévő Atyafiakkal is a szerint subscribáltatni, adhortálván kitkit Istenéhez valo szeretetiért, Christussához 's Ecelésiájához valo kötelességeiért illendő és jó kedvből származótt notabilis alamisnalkodásra; ugy az Ecelésiakot is percipiálni minél hamarébb. (Ha elő nem számláljuk is szükségünket, azt bizony pontról pontra kgyltek tudgya, a midőn tudja aszt hogy sehonnat semmi proventusunk ninesen, honnét csak legkisebb szükségünket is tégyük, annál inkább subsistentiánkat támogathatsuk, és restántiánkat fizetgethessük; hanem csak csupán az Atyafiak jó kedvekből származótt adakozások) annak utánna penigh az Esztendőben esendő Szent-Mihály nappára, vagy legtóvább Ujj Esztendőre Kolozsvárra Tisztls Püspök urunk eö kegyelme kezében administrálni, és onnan a hova illik. Továbbá az szent Isten oltalmába ajánljuk Uram kegyelme-
teket és maradunk

Kedves Jó Urainknak kgltekk.

Bágyon 21-ma Juny 1752.

Mindenkori köteles Szölgái 's az Christusba Szerető Atyafiak

*Gállfalvi Ádám
Székely Ferencz
Gáll Józseff.*

Külczim :

Tekintetes Nemzetes Taresafalvi Pálffy Zsigmond Urunknak Nemes Kereszturfi szék érdemes Nótáriussának, és ugyan a Kereszturfi széki Unitárius Ekklesiák érdemes Inspectorának; Bizodalmas Jó Urunknak az Urban Kedves Atyánkfiának, eö KeGYelmének

Bethfalva.

(Eredetije Taresafalván a Pálffy család levelei között.)

Közli: PÁLFY GYÖRGY.

Párisi vallási congressus.

(1900. sept. 3—8.)

Az 1900. évi párisi világkiállítás alkalmából a „kereskedelmi, ipar és posták ministerium“-ának védmőksége alatt s támogatása mellett sept. 3-tól 8-ig megtartott a második vallási congressus, mert az első tudvalevőleg Chicagóban tartott meg néhány évvel ezelőtt. A szervező bizottság elnöke Réville Albert volt, a titkárok Réville János és Marillier Lec. Erről a congressusról kíván a „Ker. Magvető“ olvasóinak némi tudósítást nyújtani annak egyik távollevő tagja, a congressus egyik alelnökének s diszének, dr. Goldziher Ignácznak hozzá intézett becses értesítései s az ülések nyomtatott s minden tagnak megküldött előrajza nyomán. Ez előrajznak talán nem minden pontját tartották meg, de hogy melyek azok a pontok, azt meg nem tudhattam.

Az előrajz következő:

Vasárnap, sept. 2-án: előkészítő gyűlés s ismerkedés d. u. 4 óraker.

Hétfő, sept. 3-án 9 óraker reggel: megnyitó gyűlés (a congressusok palotájában, a kiállítás területén): a congressus megalakulása, a hivatalnokok megválasztása, — az elnöki megnyitó beszéd, — a külföldi kormányképviselők üdvözlő beszédei, a tagok beválasztása a különböző osztályokba. D. u. 2 óraker a Sorbonne helyiségben: az osztályok megalakulása s munkálataik megállapítása.

Kedd, sept. 4-én 9 óraker reggel a Sorbonne helyiségben megkezdődnek az osztálygyűlések. D. u. 2 óraker általános gyűlés.

Szereda, sept. 5-én 9 óraker Sorbonne helyiségében folytatódnak az osztálygyűlések. D. u. 4 óraker a Guimet vallási múzeum megtekintése.

Csütörtök, sept. 6-án 9 óraker reggel a Sorbonne helyiségében folytatódnak az osztálygyűlések. D. u. 2 óraker általános gyűlés (az egyes osztályok együttesen üléseznek).

Péntek, sept. 7-én 9 óraker reggel a Sorbonne épületében

folytatódnak az osztályülések. A délután fenn van tartva az előre nem látott munkálatok részére.

Szombat, sept. 8-án 9 órakor reggel a Sorbonne épületében általános gyűlés, számonvétele az osztályok által kifejezett óhajtásoknak, a congressusok rendez időszakairól való kérdésnek megvitatása. D. u. 2 órakor záró gyűlést tartanak, melyen a zárbeszédet Angelo De Gubernatis, a római egyetem hírneves tanára mondja. Este közebed. A zárógyűlés a congressusok palotájában tartatik.

A szervező bizottság nem igen gondoskodott a congressusi munkák kiadásáról, írja dr. Goldziher hozzám intézett levelében, nem volt bulletin napról napra s arról sem gondoskodtak, hogy valamely ujság közölje a congressus tárgyait. E körülménynél fogva behatóbb, a részletekre kiterjedő jelentést nem nyújthat s csak azt tudhatta meg, a minél személyesen jelen volt, ez pedig csupán csak a saját szakosztályára, melynek tárgya az izlam volt, és az általános gyűlésekre terjedt. Goldziher a következő előadásokat hallotta:

1. Morice Vernes-től a kanaani szentélyekről, melyeket az izraeliták s más népbeliek is látogattak.

2. Th. Pinches-től a babyloni istenképzetekről 2000 évvel K. u. születése előtt.

3. Gottlieb Klein-től az essenusok befolyásáról az őskereszténységre.

4. P. Garnault-tól a hasbeszédéről, a nekromantiáról, az ihletről, a felidézésről és a prophetismusról.

5. Jean Capart-tól, a ki Bruxellesben az aegyptomi régiségek őre, az ó-aegyptomi vallásra tartozó kérdésekről.

6. C. Piepenbring-től a Jézus korabeli eschatologikus eszmékről, a mely felolvasás élénk vitára adott alkalmat, a melynek során Alb. Réville, Massebieau tiszt. theologiai tanár Párisban, a „Faculté de Théologie Protestante“ tanári testületében és az „Ecole des Hautes-Études“ r. tanára és mások nagyon ébresztő eszméket nyilvánítottak.

7. N. Schmidt-től a dél-arab pogányság pantheonjáról.

8. Carra de Vaux bárótól a keresztény arab irodalomról.

Folytatólag áttér dr. Goldziher az általános gyűlések tárgyaira, a melyeket a szerzők terjedelmes essai-kben dolgoztak fel. Ezek közt hazánk nagy tudósa hozzám intézett levelében a következőket említi fel:

1. Emile Senart, az Institut tagja, ki a buddhismus viszonyáról a brahman Yogá-hoz, értekezett. E. Sabatier a bibliai kritika és a vallásos életről szólott. J. Réville értekezésének tárgya: a vallástörténet oktatása napjainkban Europa s Amerika felsőbb iskoláiban.

2. A második általános gyűlésen dr. Goldziher Ignác, a congressus egyik alelnöke s díszje, az izlamnak a parsismushoz való viszonyáról értekezett, a mely viszony sokkal szorosabb és bensőbb volt, mint a hogy ezt eddig tartották. Utánna Goblet d' Alviella gróf felolvasást tartott az erkölcs viszonyáról a valláshoz, s a gyűlés végén Marillier, az „École des Hautes Études“ tanára mutta be tanulmányát a Folklore helyéről a vallástörténeti kutatásokban.

3. A záró ülésen Angelo De Gubernatis római tanár nagyhatásu beszédében a vallástörténet jövőjéről értekezett.

A görög- és a mivetlen népek osztályában (Peuples non civilisés) érdekes tárgyak voltak kitűzve, de ezeket Goldziher meg nem hallgathatta, mert mint hivatalnok saját osztályának, annak ezekkel egyidejűleg tartott gyűléseiről nem maradhatott el.

A congressus komoly magatartásu volt s Goldziher nagy súlyal bíró véleménye szerint nagyban előmozdította a tudományos vallás-kutatások terjedését és meggyökeresedését. A mint a congressus munkálatai kezemenél lesznek, azok egyikét másikat bővebben fogom ismertetni.

GR. KUUN GÉZA.

Párisi levél.

Páris, 1900. sept.

(Salaires et misères des femmes, par le comte d' Haussouville de l'Académie française. 1 vol. in 12. Paris, lib. C. Lévy. — Publications diverses sur le fideisme, et son application à l'enseignement chrétien traditionnel, par E. Ménégos professeur à la Faculté de théologie. I. vol. in 8°. Paris Fishbacher, editeur.)

Szerkesztő úr!

Haussouville gróf egyike a jelenkor ama gondolkodóinak, kik társadalmi kérdésekkel az utóbbi években legtöbbet foglalkoztak. Számos és mélyreható tanulmányt közölt a bűnösök javításáról, a nyomorról és orvoslásáról, a socialismusról és jótékonyságról. A legújabb munkája, mely most jelent meg Párisban, a munkások fizetéséről és nyomoráról szól, okmányokat használva, tényeket mutatva. Szerző nem beszél másról, csak arról, miről hosszas tapasztalata van. Tényleg több év óta minden idejét arra fordította, hogy a kérdést tapasztalatból tanulmányozza és azt megírja. Senki sem ismeri jobban a párisi munkás élet nyomorát, mint ő, mert folytonosan látogatta a munkás műhelyeket és igyekezett rajtuk segíteni. Mint a cím is mutatja, e könyv főleg a nőknek van szentelve, kik a munkát sokkal nehezebben bírják, mint a férfiak, kik sokkal több veszélynek vannak kitéve, s a kik nevetségesen csekély díjt kapnak munkájukért. A kötetet előszó vezet be, melyben nagyon helyes eszmék foglaltatnak, melyeket szükség figyelembe venni főleg azoknak, kik azt igénylik, hogy ők a nők jogainak a védői.

Ismeretes, hogy néhány év óta különösen Franciaországban és Amerikában sokat foglalkoznak a nők jogainak a kérdésével. Egy füresán hangzó szót is találtak ki a dolog kifejezésére, a *feminismust*. Ha Haussouville könyvét olvassa az ember, úgy találja, hogy két-féle feminizmus van, azaz, hogy a dolognak két módja van: érdeklődni a nők sorsa iránt és munkálni az ő helyzetük javítására. A feminizmus, melyet eddig ismerünk, irodalmi vagy politikai; a szin-

ház, regény vagy a napi sajtó feminismusa, mely a nőnek abszolút és elvont jogát követeli a férfival szemben; mely hevesen vitatja a két nem egyenlőségét és a nő törvényszerű és teljes emancipatioját kívánja. E feministák a legnagyobb szenvedélyességgel arról beszélnek, hogy meg kell adni a jogot, hogy a nő orvos, ügyvéd, választó, közigazgatási hivatalnok legyen. De Haussonville azt mondja, „hogy ezek a kérdések a nőknek csak egy kicsiny részét érdekelték. Azok a nők, kik az orvosi és ügyvédi pályára alkalmasok, mindig csak egy kicsiny, kivételes számot tesznek. Erre nézve egy nőnek mindig kivételes tehetséggel kell megáldva lennie. Tudományos vagy szépművészeti pályák s az ezekre szükséges solid és komoly tanulmányok, vizsgálatok szentesítésével, a szellemnek bizonyos erejét tételezik fel. Az olyan nő, a melyik e tekintetben úgy meg van áldva tehetséggel, mint egy férfi, szerencsére mindig ritka kivétel marad“. Így tehát a feminizmusnak e neme nem a jóféle feminizmus, mert az nem lehet általános szabály, nem szólhat minden nőre és nem érdekelheti a tömeget. De van egy más feminizmus is, kevésbé nagyraavagyó, de annál gyakorlatibb; kevésbé lármás, de annál emberibb, mely abban áll, hogy a nők nyomoraihoz kell menni, azokkal foglalkozni és némi könnyebbülést nyújtani. „Feminizmus, mely felkeresi az éjszakai menhelyeket, a nagy városok festő műhelyeit, a külvárosi házakat, kikérdezi a gyermekeiért felelős családayákat, az utcza vagy az elhelyező intézetek veszélyeinek kitett ifjú leányokat, s mely e szegény teremtések költségvetését megállítja, s részvéttel vagy aggodalommal kérdezi, hogy kellene azt tenni, hogyan lehetne abba néni egyensúlyt hozni vagy fenntartani.“ Ime a helyes és igaz feminizmus, mely főleg a nép leányaihoz és asszonyaihoz fordul, mely ezeknek anyagi és erkölcsi állapotával törődik. Ez a Haussonville feminizmusa. S ezért adta ő az előszónak azt a címet: „Feminizmus és democratia.“ Minden lapon esodálatát fejezi ki azon, hogy ezzel az égető kérdéssel a nők jogainak és érdekeinek harezossai oly keveset látszanak foglalkozni. Figyelmüket mindenek felett arra a tényre hívja fel, hogy a francia törvényhozás nem védi eléggé a nőt, sem személyében, sem vagyonában. A főuri és a polgári osztályban a nőt az ő javaiban a házassági szerződés védelmezi. De a népnél semmi se, mert a munkás osztály vagyoni szerződés nélkül köti a házasságot. Mit ér akkor a házassági szerződésre tett költség, ha az egyik és a másik részről a hozományban csak a karokat adják, hogy dolgozzanak?

Akkor a férj azután csaknem feltétlen ura lesz mindazoknak a javaknak, a melyek a nőre a házasság tartama alatt szállhatnak. Hogyha a férfi tékozló, elköltetheti azt, a mi a nőé. Ime egy reform, melyet jó lenne a házassági törvénybe bevenni, hogy a nő jogai a munkásosztálynál megóvassanak. A *feministák* erre nem gondoltak. A mi a nép fiatal leányait illeti, ezek személyükben éppen oly kevésbé vannak védve, mint vagyonukban. Ha elesábitják, semmi eszközzel se rendelkezik a csábitó ellen, mert a polgári törvénynek van egy czikke, mely megtiltja az apaság keresését. E tekintetben a francia törvény alább áll a legtöbb európai nemzet törvényén, kiknél különböző formák alatt az apaság keresése meg van engedve. Franciaországban a közvéleményre hatni kellene, hogy a törvényt e tekintetben módosítsák. „Ezek azok, mondja Haussonville, melyekben a feministák hibások. Ha a helyett, hogy a közönséget másodrendű és a leggyakrabban frivol kérdésekkel mulattassák, ezt a munkát ölelték volna fel, és ha csak félaunyi buzgalommal is foglalkoztak volna azzal, mint a drámaírók, a regény- és ujságírók foglalkoztak ezen a téren a válás javára, hozzájárultak volna ahhoz, hogy a mi törvényhozásunkba oly hangulatot vigyenek be, a mely a közerkölesöt erősítette volna.“ Figyelmeztetni akarja a feministákat és nem ok nélkül, hogy legyen több gondjuk arra a helyzetre, melyben a nagy városok munkás osztályának asszonyai és leányai élnek, szenvednek, kinlódnak és meghalnak. Mert a népnek ifju leányai azok, a kikre nézve a legkevésbé gondosak. Sajnos, hogy a nők érdekeinek védői, még azok is, kik a nőkérdéssel komolyan foglalkoznak s még a Madame Schmall „L' Avant Courrière“ lapja is figyelmen kívül hagyják a kérdésnek legéletbevágóbb részét.

S ezt veti Haussonville szemükre a könyvéhez irt előszóban. És nékik azt a tanácsot adja, hogy beszédükkel egyesítsenek cselekedetet és sürgessék, hogy a törvényhozó testület tegye meg a legszükségesebbeket a nők helyzetének javítására. Így például a növendékek védelmét fel a tizenötödik évig, különösen hangsúlyozva az ifjú leányok védelmét; a házasságkötés formáinak egyszerűsítését; mert azok bonyolultak és a munkás osztályra terhesek; továbbá a nő jogának biztosítását az ő munkája keresményére nézve, hogy azt a részeges férj tőle el ne ragadhassa.

Az előszóban adott hasznos tanácsok után Haussonville a párisi munkásosztály helyzetét mutatja fel. A többek közt a tűgyártó

munkásokét, a szünetnapok következményeit s a tanítónők helyzetét, a hol részletekbe menve érinti a szomorú valóságot. Munkabér és nyomor a legszorosabb összeköttetésben vannak, mert a ki nem elégitő munkabér szűli a nyomort és a nyomor akadályozza a nőt, hogy magát védjje. Hosszas lenne, hogy Haussonville-t a részletekben kövessem. Csak egyet említek meg. A női kalapkészítő műhelyekben dolgozó munkás napjára 1 franc és 25 centot kap, és ezt az évnek csak mintegy 300 napjára lehet számítani, mert az ünnep és vasárnapokat leszámítják. Szállásra és ruházatra költ 136 francot. Mi marad táplálására? 65 cent naponként. Hogyan táplálkozhatnak egy ifjú leány 65 centből? Rettenetes még arra gondolni is, hogy a teremtmények ezrei így tudnak élni, -- mondja Haussonville.

Ilyen sajnós helyzettel szemben nemes emberek társaságokat formáltak, hogy a munkásokat anyagilag és erkölcsileg segíeyezzék. Páris különböző negyedeiben ebédlőket állítottak, hol a munkások kevés árért étkezhetnek és a nők minden illetlen beszéd ellen, mi a csapszékben szokásos, biztosítva vannak. Katholikusok és protestansok versenyeznek az ilyen helyek fentartásában, hová vallás-különbségre tekintet nélkül mehetnek bé a munkások.

A táplálkozás után a lakásra térve, az olyan munkásnak, melyik a szülőinél van, még csak megy. De a szülőknélküli munkásnak nehéz, mert nekik csekély keresményükből kell a lakást fizetni. S ez valóban nehéz egy olyanak, ki becsületes akar maradni. Társulatok itt is próbálják segíteni. Arra törekesznek, hogy egészséges és jó lakásokról gondoskodjanak számukra. S ha eddig még kevés is az eredmény, de ezért is elismerést érdemelnek. Vannak, a kik azt tanácsolják, hogy legyenek a munkások kölcsönösen segélyző társulatoknak tagjai. A kölcsönösen segélyző társulat kétségtelenül jó dolog. De hogyan fognak abba befizetni, mikor keresményük még arra sem elégséges, hogy az éhségtől és hidegtől megóvjva? Mint Haussonville megállapítja, a párisi munkásnőknek egy kölcsönösen segélyző társulata se bírja költségvetését a maga forrásaiból egyensúlyban tartani, habár a költségek csak a betegség és halálcsetekre szorítkoznak.

És hadd mondjak egy pár szót a tanítónőkről, kiknek Haussonville egy egész fejezetet szentel. Bizonyos tekintetben ezeknek a helyzete még szánalmasabb, mint az egyszerű munkásoké. Tényleg egy tanítónő magasabb oktatásban részesül és magasabb társadalmi életre számít; tisztább tudata van erkölcsi méltóságáról. S inkább

szened a nyomortól és szolgaságtól. És különös, hogy főleg a kisebb állású szülők szeretik leányaikat tanítónókké neveltetni. Mióta Franciaországban az oktatás ingyenes és kötelező, rendkívül megnövekedett azoknak a leányoknak száma, kik tanítónői vizsgát tesznek. A legjobb akarattal is lehetetlen volna mindeniket nyilvános iskolában alkalmazni. Hogy csak egy példát hozzak fel, a múlt évben Szajna megyében 193 tanítónői állomást hirdettek, és ezekre 9000 okleveles tanítónő jelentkezett. Ez elijesztő. Mi lesz e szerencsétlenekkel? Közülök kevesen órákat adnak ifjú gyermekeknek, de az óraadások csak ideiglenesek és azokért keveset fizetnek. A legtöbbnek úgy kell megélni, a hogy tud. És ha elesnek, oka a kérelhetetlen nyomor. Némelyek külföldön találnak elhelyezést, hol ha jó a helyzetük és néhány évig meg tudnak maradni rokonszenves családotknál, gyűjthetnek valamit öreg napjaikra. De hát az ilyenek száma kevés. Mások, mondjuk a legtöbb, nem juthatnak sehohol álláshoz. Mi lesz akkor e sok szerencsétlen fiatal leánynyal? Mint az élet eltévedtjei találmra járják e nagy Párist és eltűnnek szennyes hullámaiban. Némelyek a széngázhoz folyamodnak s így vetnek véget a nyomor miatt az életnek.

Mint a munkások számára, úgy a tanítónők számára is alakítottak segélyző társulatokat. De hát ezek nem elégségesek a sok fiatal leány szükségének fedezésére, kiket a szülők elég oktalanul a tanítói pályára szántak. Kétségtelenül jó, hogy gondoskodnak számukra menedékhelyekről és ideiglenes segélyről, de ez nem elég. Helyre, foglalkozásra lenne szükség számukra, jövőjük biztosítására. De ez csaknem lehetetlen.

A nők nyomorával szemben Haussonville azt gondolta, hogy egy társulatot kell alapítani *a nők kiköltöztetésére*, mely elősegítse azt, hogy a nők a gyarmatokba menjenek ki. E gondolat, mely némelyeknek visszatetsző, nem új. Ilyen társulatok Angliában léteznek, melyek közül különösen ismeretes a „United British Women Emigration Association“, mely már régóta áll fenn. A „société française d'émigration des femmes“ sokkal újabbkeletű, semhogy még eredményről lehetne beszélni. Ezelőtt két évvel keletkezett és a kezdet nehézségeivel kell küzdenie, de mégis már 38 nőt elhelyezhetett a gyarmatokban és nagyon előnyösen. Ez mutatja, hogy a társulatnak jövője van.

Messzire vezetne, ha Haussonville munkáját minden részében akarnám ismertetni. De azt ki kell fejeznem, hogy socialis és emberességi szempontból nagyon fontos munka.

Ismertetésemet a jeles gondolkozó e szavaival végzem: „Csatlódás lenne, a socialis reformokat néhány törvény reformjára szállítani le vagy akár a társadalmat fölforgatni, mert ez végre is nem lenne egyéb, mint a socialis elemek helyváltoztatása. A kik ez illusioban élnek, azt képzelik, hogy az emberek egymásközi viszonyának problémáját úgy lehet megoldani, mint a hogy egy matematikai problémát oldanak meg, hogy kitörlik, mint haszontalanokat, az inponderabilis erőket, a kölesónös szeretetet, az egyénnek önmegtadadását, áldozatát, az önkéntes és tiszta jótekonyságot, szóval azt, a mi a keresztény erény lényege. A boldog társadalmaknak mind e tervezői észre fogják venni a számításuk elégtelenségét és annak hiábavalóságát, a mit socialis mechanismusnak neveznek. Ez a mechanismus sohasem lesz egyéb, mint az intransigens egoismusoknak nem állandó egyensulya, hogyha azt nem a szeretet mozgatja. Ez a mechanismus csak gép, és hogyha a társadalmi gépnek csak egy mozgatója van, az egoismus, hiábavaló azt remélni, hogy az valaha úgy fog működni, hogy a szerencsétleneket ki ne irtsa és áldozatai ne legyenek.“ Ezt valóban jól mondja; ez igaz. — Ménégóz, a párisi prot. theol. facultas tanára összegyűjtötte és „Fideisme et son application à l'enseignement religieux“ czim alatt kiadta azokat az értekezéseket, melyek tőle az utóbbi években megjelentek, mint „nézetek az üdv evangeliumáról“, „a hit dolgában való tekintélyről“, „a esodáról való bibliai nézetről“ stb. Ez érdekes dolgozatokról szólottam volt egyenként, a mikor először megjelentek. Azért most csak arra szoritkozom, hogy jelezzem, hogy mily hasznos dolgot művelt az író, hogy azokat együttesen kiadta. A keresztény kegyességnek és a franczia protestantismusnak tett szolgálatot ezzel. Ménégóz „fideisme“-je és Sabatier „symbolisme“-je együtt erjesztő, erős kovász a protestans lelkiismeretre nézve, mely végre megismerte: hogy az a protestáns nézet, hogy „nines üdv az orthodoxyán kívül“, éppen annyira képtelenség, mint az a katholikus nézet, hogy „nines üdv az egyházon kívül“, a római kath. egyházon kívül.

CHARRUAUD D.

GONDOLATOK.

(Ujkori írótól).

Gyűlölet.

Az ember nem tud gyűlölni a nélkül, hogy kölesönben maga ellen a gyűlölet bizonyos adagját ne ébressze. *Bentham.*

A nagyok közötti gyűlölködés ritkán esilapúl; a béke közöttök csupán időközileges. *Corneille Péter.*

Hadászat

Minden hadvezér köteles magát katonáinak apja, azokat pedig gyermekei gyanánt tekinteni. Ugy kell azokkal bánnia, a mint maga óhajtaná, hogy hasonló körülmények között vele bánjanak. *I. Napoleon.*

Tigriseket és medvéket biztosabban vezérelhetnek, mint hadsereget. A vadak szívét lehet szelidíteni, de némely embereket nem. *Petrárka.*

A vezénylet érvényesebb példaadással, mint tekintélylyel; bámulat többre viszi az utánzást, mint a parancs kényelmében élni s a vitézekkel durván bánni, nem tábornokság, hanem zsarnokság. *Lámbert örgrófné.*

Hála, Hálátlanság.

Nemes szivek sajátja a háláról perczig sem feledkezni. *P. Szathmári Károly.*

Légy hálás, mert a hála a jóság tápszere. *Helvetius.*

A hála szükséges és eszélyes dolog; de hálából a jóltevőnek rossz dologban segédkezni ferdeség, erkölcsi következetlenség. *Feder.*

Nincs vad nép, mely a hálát ne dicsérje s a hálátlanságot ne gyalázza, — s mégis számtalan hálátlannal találkozunk. Azonban jobb, a hálátlanokat elszenvedni, mint hálátlannak lenni. *Petrárka.*

Az ember, mint a bős vadállat, még azt is összetépi-marja, ki hön buzog segíteni rajta. *Tompa.*

A hálátlan az elvett jótétet nem elfeledi, hanem szeretné elfeledni. *Saphir.*

A hálátlanság bűne fogyni kezd, mert arra az alkalom mindig ritkább. *Saphir*.

H a l a d á s.

Míg előre mehetünk, ne menjünk hátra. *P. Szathmári K.*

Ha valahol a történelemben nyoma van az emberiség haladásának, akkor útban van az a szabadság és világosság felé. *Jean Paul*.

Mikor Istenhez kell menni, az emberek sántikálnak; mikor az ördöghöz, akkor futnak. *Saphir*.

A ki soha nem botlott, jele, hogy bátran lépni nem mert, *Kisfaludy Károly*.

Nincs még felállítva az a korlát, mely a magasra törő tehetségnek s iparkodásnak azt parancsolhatná: eddig mehetsz s nem tovább! *Beethoven*.

Az egyenes uton haladó esiga hamarább eléri a kitűzött célt, mint az össze-vissza futkározó veseny-paripa. Mindegy, bármily lassan haladjon is előre az ifju, csakhogy a kitartó szorgalmat ne tévessze szem elől. *Smiles*.

H a l á l.

Nem félek a haláltól, sem az elhalás esetétől; csak aggaszt a megválás kedveseimtől, vagy az ők megválása tőlem. *Kölesei*.

Az élet rövid béke s hosszú harez, a halál rövid harez s hosszú béke. *Petőfi*.

Csak azt az egyet szeretném tudni: hol, merre terjed az a más világ? és mily alakban jutunk innen abba a másvilágba, ismeretlenbe, át? *Petőfi*.

A holt test olyan, mint a zseb, melyet a halál kifordít és kiürit. *Hugó Victor*.

A halál annyiba jó az emberekre nézve, hogy ilyenkor egy kissé beszélnek róluk. *Hugó Victor*.

Élni reménylek; halni kész vagyok. *Shakespere*.

Mi az, a mi élet nevet visel? ezer halált rejt az élet, mégis félünk a haláltól, mely minden bajt felold. *Shakspere*.

Rettentő a halál; ámde halni, — ki tudja hová menni? hideg földben feküdni és rothadni, e meleg, érzékeny, mozgó alaknak, gyűrött göröngyé válva — mily iszonyu! A legsúlyosabb és utáltabb világi élet mit — kór, fogság, s nyomor ránk róhat — még menyország ahoz képet, mit a halálban rettegünk. *Shakespere*.

Mikor az ember szükségtelenné vált a földön, akkor elmenni jó. *Jókai.*

A halál új élet annak, a ki lát, — örök sötétség annak, a ki nem hisz. *Jókai.*

A sir azon menhely, a mit emberszeretőleg annak készítnek az emberek, a ki utjokban áll. *Saphir.*

A halotti innepély egykor azért lón feltalálva, hogy a részvét hiányon segítve legyen. *Saphir.*

Az emberek lámpák, melyeket az idő meggyújt és minden légvonatot kiolt. *Saphir.*

Semmi sem szebb, mint az olyan halál, melyet egy erényes élet előzött meg. *Witekint.*

Nem az ember hal meg, hanem csak a nyomor. *Witekint.*

Meghalunk, ez igaz; élni akarunk: ez is igaz. A kettő egymás utjában áll. Az elsőt nem változtathatjuk, tehát az életvágyat kell mérsékelni, ha minden perezből félelem és nyugtalanlás rajjai nem akarunk lenni. *Gellert.*

Mély a halottak álma, párnájok alacsony a porban; nem figyelnek a szóra, nem ébrednek hívásunkra. Oh mikor reggeledik meg a sirban s parancsol a szenderegőnek: ébredj fel?! *Ossián.*

Meghalni! Mit teszen az? Álmodunk, mikor a halálról beszélünk. Láttam sokakat meghalni, de az emberiség oly korlátolt, hogy léte kezdetéről és végéről semmi fogalma. Meghalni! Sir! e szavakat nem értem. *Göthe.*

Az élet nagyon rövid és a halál akkor ragad meg, mikor még tele vagyunk nyomorral és kedvező számítással. *Sérigne asszony.*

Mindenki fél meghalni s ez az érző lények nagy törvénye, mely nélkül halandó lény azonnal odalenne. E félelem a természet egyszerű ösztöne, mely nemesak közönyös, hanem magában jó s a renddel megegyező. *Rousseau.*

És én csakugyan meghalnék egy napon? mi az? én meghalnék! én, a ki beszélek, érzek, tappintok, meghallhatnék? mintha nem hihetném! mert hogy mások meghaljanak, ennél mi természetesebb? ezt látjuk mindennap, ez megyen, hozzászokunk; de az embernek önmagának személyesen halni meg: ez igen kemény feladat! És ti, kik mindezt érthetetlen fecsegésnek veszitek, tanuljátok meg, hogy az egész így gondolkozik, s ti is magatokra nézve. Senki sem gondol oda, hogy meg kell halnia. Ha volna halhatatlan

emberfaj, azt a halál képzete inkább megrettentené, mint minket. *Maistre gróf.*

Dicsőséget, ifjúságot, kevélységet, vagyont a sir mind elhordja. Átvinne annak kapuján valamit az ember, de ezt a halál megtagadja. Minden elem megtér, leülepedik: a lég elnyeli a füstöt, a föld a hamvat. A feledés kioltja a nevet. *Hugó Victor.*

Elég ha éltünk, ha voltunk, ha a szeretetből, örömből, boldogságból részünk volt! Panaszolni boldonság! De miféle bájjal van töltve életünk poharába? O! hisz az ezekből áll: születni, hogy éljünk, ohajtva a halált; nagy kort érni, fájlalni a gyermekkort, mikor is a szív alszik; megöregedni, fájlalni az ifjúkori elbájltságot; és meghalni, fájlalva az öregséget és az életet! *Hugo Victor.*

A bolond és böles, a gyáva és derék, az istentelen és valóságos, a gyönyörélvező és erényes — mind különbözőnek látják a halált látesőyükön. *Chateaubriand.*

Az ember szava nem ujul meg, mint a viszhangé, mely allhatik tíz századig is a völgy mélyében, s azután képes feleletet adni a kérdező utasnak; ezt a koporsó sohasem teszi. *Chateaubriand.*

Minden temetésnél valaki átveszi magára a megholtak terhet; az új vándor e terhet a közelebbi sírig hordozza. *Chateaubriand.*

Atyáid porainak semmi nyögését sem hallod; nem hallja a tieidet is a maradék. Boldogságunk követeli, hogy azt semmi aggodalommal se háborítsuk. Élj, míg élhetsz békével, és irtózás nélkül halj meg, mikor eljön az idő. *Helvetius.*

Ha kimenni nem akarunk az élet kapuján, attól van, hogy még az életben valamiben gyönyörködhetünk. *Helvetius.*

Ha kit a vad fergeteg kivágott, mint kedvesedet, barátodat; szivedet érette kitépni, gyászosan dalolni, könnyzáport hullatni, sirját tömjénezni nem használ. A sorsnak nincs szive. *Kís János.*

Meghalni mindenesetre nyereség; mert vagy érzi az ember, halála után is, hogy tovább él, vagy nem: ha érzi, úgy erősbek leszünk, mentek minden földi bajtól, gyarlóságtól; ha nem érzi, úgy legalább minden fájdalomtól szabadulva, ismét jobb dolgunk lesz, mint itt volt. Ne sajnáljuk tehát a megholtakat, hanem inkább az élőket. *Gr. Szécheny István.*

A ki jól tud meghalni, minden életkorban eleget élt. Ohajtom

addig nem jutni síromba, míg a szövetséget a vétkekkel fel nem mondtam. *Hagedorn.*

o A halottaktól félni gyűlöletes gyengeség; ez legközöségsőbb és legvadabb szentségtelenítés. *Sand György.*

A halál útjában nincs megállapodás, visszalépés sehogy, sem a lassu haladás nem érvényes; ébrenlét, álmom, munka, nyugalom, betegség, egészség: mind lépésök a halál felé. *Petrárka.*

Fiadat veszítve, sok félelmet, aggodalmat vetkeztél le: ha kegyes volt, nincs mitől féltened, állása már biztos; de ha gonosz volt, akkor éveid számítoját s vénülésed siettetőjét takarítád el. *Petrárka.*

A halálnak sok útja van minden életkorra, de legtöbb az ifjúkorra. *Petrárka.*

Testvéred elhalt: nem volt-e irigyed? nem óhajtotta-e halálodat? nem állotta-e útját dolgoznak? nincs alkalmatlanabb semmi is a gonosz testvérnél. De ha szerető jó testvér volt, nem árt neki a testi halál, a halhatatlanságot nyerte. *Petrárka.*

A halálból nem térhetünk vissza; jól vigyázzunk azért, hogy útra készülve, valamit ne feledjünk. Itt nem lehet visszairni, visszateérni, visszaizenni, mint ezt másnemű utasok tehetik. *Petrárka.*

Királyod hív; boldog izenet. Egyezz belé s akkor megérted, mily jól áll a veled elbánás. A halált az emberek teszik félelmessé, nem a kegyeletes természet. *Petrárka.*

Halálunk után rólunk az emberek azt mondják, a mit érdemeltünk: jót, rosszat, sokat, keveset, semmit. Néha hazudnak is, de többnyire igazat mondanak. *Petrárka.*

Ha temetetlenül maradsz, a földet te nyomod; ha eltemetnek a földnyom; ha nem a föld takar bé, akkor az ég fedez. *Petrárka.*

Szántsátok a tengert! siessetek, bolondok, halásszatok gyöngyöt a fenekéről! Legyen sírotok válaszfala egy deszka; raboljátok ki a hegyet, szálljatok be mélyen sebjeibe kincseiért! s ha tehetitek mindazokkal vesztegessétek meg a halált. *Kleist.*

Gyűjtötte: Kiss MIHÁLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Magyar Prot. Irod. Társaság f. évi sept. 18. és 19-ik napjain tartotta meg évi közgyűlését Pozsonyban. A közgyűlés tagjait a pozsonyi ág. ev. egyház fogadta és látta el magyar vendégszeretettel. A rendező bizottság az ág. ev. egyház nevében a mi püspökünket is egy meleg hangu levélben hívta meg a közgyűlésre. Először történt ez. Úgy látszik, hogy a pozsonyi ev. egyház még most sem akar meghódolni az exclusivitásnak, a melynek szellemében a M. Prot. Irod. Társaság fogantatott. Jobban mondva megszületett. Mert fogantatásakor az exclusivitásnak még árnyéka sem mutatkozott. A Társaság megalapítására kibocsátott első felhívás aláírói között ott van az unitárius püspök és főgondnok neve is. De a megalakulást megelőzőleg a debreczeni pusztákról egy erős áramlat indult meg, mely az unitáriusoknak a Társaságból leendő kizárását hordta szét a protestans világban. Hálásan emlékszünk rá vissza most is, hogy e széláramlat ellen épen a pozsonyi ev. egyház kebeléből történt leghatározottabb ellenállás. De mindhiába. A felekezeties széláramlat már-már megsemmisítéssel fenyegette a Társaságot még embryójában. Az unitárius püspök esillapította le a hullámokat azzal, hogy az alakuló közgyűlésre bejelentette kilépését a Prot. Irod. Társaságból.

Mindezekre a szomorú emlékü mozzanatokra csak azért mutattunk rá, mert a mint tudjuk, a püspök ezekre hivatkozva mentette ki magát a rendező bizottság előtt, hogy bármennyire sajnálja, de ily előzmények után a közgyűlésen nem jelenhet meg. S csakugyan egyebet nem is tehetett, minthogy a pozsonyi ev. egyház szíves meghívását megköszönje. Mert miután a Társaság megalakulása óta semmi jelét nem adta annak, hogy az unitáriusokkal együtt akar működni a prot. egyházi irodalom terén, a meghívást elfogadni annyi lett volna, mint ráerőszakolni magát a Társaságra, vagy a mi még rosszabb lett volna, felujtani az ellenszenvet az unitáriusok ellen s esetleg kitegye magát annak, hogy a mit a Társaság megalakulásával szépen elhallgattak s félre tettek, a Társaságból való kilépését tartalmazó levelét felmutassák s megkérdézzék: ki írta ezt? Ennélfogva csak helyeselni lehet a püspök elhatározását, hogy valamint eddig, úgy ez alkalommal

sem kívánt részt venni a Prot. Irod. Társaság közgyűlésében. Minden esetre sajnos, hogy így van, de ennek nem mi vagyunk az okai.

A közgyűlés különben igen szépen és emelkedett hangulattal folyt le. A testvéri szeretet is több szónok részéről a legékezebb kifejezést nyert. De a protestantizmus értelmezése ma sem látszik másnak lenni, mint a mi a Társaság megalakításakor volt. Ezen a közgyűlésen is csak két protestáns egyházzól volt szó. Hiszen ha nem akarnak minket is protestánsoknak ismerni, az ellen mi ép oly kevésbé tehetünk valamit, minthogy velünk együtt az ev. ref. és ev. ágost. hitvallású egyházak sem tehetnek semmit a róm. kath. egyház azon felfogása ellen, hogy az igaz kereszténységet csak ők képviselik. Mi azt hisszük, hogy mindenkinek magának van joga meghatározni azt, hogy ő magát kereszténynek és protestánsnak ismeri-e? Kiki magának áll, vagy esik, a mint a szent-írás mondja. Talán eljő az idő, a mikor mind többen belátják, hogy a testvériség az evangélium szerint nem egyházi, nem is dogmatikai, hanem erkölesi közösség. S e tekintetben bátrak vagyunk Renville-nek, a ki nek református és protestáns volta ellen talán protestáns testvéreinknek sincs kifogása, „A keresztény egység“ czimű, jelen füzetünk elején álló beszédét t. olvasónk figyelmébe ajánlani.

Az amerikai unitárius egyházközségek száma 1900-ban 459. Ebből 42 a tizenhetedik, 73 a tizennyolcadik, 80 a tizenkilencedik század első, 264 ugyan-e század második felében alapított; 31 egyházközséget fentartó családok száma meghaladja a 200-at; 94 egyházközségben a fenntartó családok száma 100 től 200-ig, 200-ban kevesebb 100-nál. Ha minden családot a férj, nő és 3 gyermekkel vesszük számításba az unitáriusok lélek száma, a kik valamely egyházközségbe be vannak kebezve s annak fenntartásához hozzájárulnak 175.000. Hányan lehetnek ezen kívül oly helyeken, a hol csekély számuknál fogva gyülekezetet nem alkothatnak, nem lehet tudni. Mert Amerikában a népszámlálásnál a vallás nem vétetik tekintetbe.

A kiket szívesen lát a Vatikán. E czimen a „Budapesti Napló“ oct. 12-iki számában a következőket írja: „Mecszoktuk már, hogy a Vatikán szívesen látja mindazokat, a kik a magyarság ellenségei. Sőt dédelgetni mer olyan egyházférfiakat is, a kiket a magyar király legszemélyesebb megróvása sujtott. A multban gyakran ismétlődtek az ilyen esetek, megütközéssel látjuk, hogy a kuria politikusai ma sem engednek indokolatlan régi ellenszenvükből s rábirják az agg pápát, hogy nyíltan tüntessen a magyar állameszme ellenségei mellett és nyíltan hegeszti be azokat a sebeket, a melyeket az országos érdekből származott királyi megróvás ütött *Strossmayer* (diakovári) és *Stadler* (serajevoi érsek) urakon. Azt kérdezzük immáron, hogy meddig fogja

a Vatikán ezt a magyarellenes játékot üzni s miért iparkodik oly lázason azon, hogy egész Magyarország a haza ellenségét lássa a római kuriában? Mi elmondtuk annak idején nézetünket arról, hogy mit jelentene *Strossmayer* és *Stadler* szivélyes fogadása a Vatikánban reánk magyarokra nézve. Akkor a bécsi nunciaturához közelálló helyről azzal az igérettel iparkodtak elesendesíteni a közfelháborodást, hogy hiszen ám jöjjön a két megrovott egyházfejedelem Rómába, majd ott megmondja nekik a pápa, hogy főpaphoz nem illő dolog az apostoli király akaratával ellentétbe helyezkedni és hazaellenes politikát hirdetni. A nunciatura nyilván küldött is ilyen értelmű felterjesztést Rómába, mert a bécsi nunciatura közelebből ismeri ezeknek a püspököknek magyarellenes üzelmeit, mint a kuria. De a felterjesztést úgy látszik *ad acta* tették a *propaganda fide* emberei s a velük egy huron pendülő jezsuiták, Rampolla politikai tanácsadói, s az eredmény az lett, hogy *Strossmayer* és *Stadler* eddig éppen semmi megrovásban nem részesültek Rómában, sőt mi több, a pápa a lehető legmelegebb szivélyességgel fogadta őket. Ezt a hírt a távíró egy más, még megdőbbenőbb hírrel kapcsolatban hozta hozzánk. A másik hír szerint a pápa kihallgatáson fogadta *Alice* toszkánai nagyhercegnőt és leányait s beszélgetésében a monarchia belső ügyeire térve át, a legkevésbé diplomatikus stílusban róttta meg „a befolyásos, magasrangu férfiak gyávaságát“. Hogy kik ezek a férfiak, azt nem magyarázta meg a pápa, a támadás tehát nem is egyenes és nyílt, hanem jól kiszámítva olyan, hogy senki se emelhesse fel fegyverét a védekezésre. Ellenben kellemes frázissal gyarapítja meg a klerikális táborok szótárát.

Látnivaló, hogy megróvás igenis történt Rómában, de éle nem azokat érte, a kik okot adtak rá, hanem embereket, a kik nyilván a *Stadler-Strossmayer*-szövetkezet ellenlábasai. Hogy minő czélokot kerget a Vatikán ezzel a magyarfaló viselkedéssel, az a *propaganda* titka. De hogy ezt folytatván, majd kihuzzák alóla a gyékényt Magyarországon, az bizonyos“.

Mi ehhez csak azt tesszük hozzá, hogy meg kell csak nézni magában Magyarországon is, hogy a Vatikánnak kik a legkedveltebb emberei, kik szitják a kulturharcot, kik szolgálják a „*congregatio de fide propaganda*“ embereit, kik a jezsuiták szövetségesei, kik türelmetlenkednek és gyűlölködnek ez országban a nem-katholikusok ellen, az igazi magyar katolikus püspökök-e? meg kell csak nézni, tanulságos lesz azt megnézni, hogy kik a béke zavarói!

Tisza Kálmán beszédéből, melyet a dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai gyűlésén tartott, közöljük a következőket:

A folyó évi márcziusi közgyűlés kezdetén jeleztem, hogy *a reactionárius áramlatok a külföldről hozzánk is kezdenek áthatolni* s ez azóta még nagyobb mértékben történt.

Nem régen hallottunk, különben általam minden irányban tisztelt férfaktól oly beszédeket, a melyek a mult sötét századok emléket árulták el. Ezekkel szemben meg kell tartanunk higgadtságunkat, nyugalomunkat, de az ily törekvéseket minden alkalommal erősen vissza kell utasítani, és talán ha hitfeleink körében ezek minden irányban elterjednek, még oda is hathatnak, hogy ezekben a hitbuzgóságot, a lelkesedést elevenebbé, tevékenyebbé alkossák, ha pedig ezen beszédek ezen irányzata jobban terjedve vagy tettlegességre vezetnének, vagy izgatássá fajulnának: az állami hatalomnak is közbe kell lépnie, mert hisz annak egyik legszentebb feladata a felekezetek közti békét az országban megvédeni. Azonban, midőn ezen ultramontán törekvésekkel szemben állást foglalunk, nagyon vigyáznunk kell arra, *hogy senkise hihesse, hogy egyáltalában a katholicismus s katholicus honpolgáraink ellen foglaltunk állást.* Hiszen a történelem tanusítja, hogy századokon keresztül az egyházunk életének is, de ez által a magyar állam biztonságának is kivívásában mindig együtt működünk.

Régebben voltak ultramontánok, a kik felekezetünket is üldözték és a történelem tanusítja ismét, hogy még a békésebb időkben is, ugy 1790—91-ben, mint a 40-es évek törvényhozásában azt, hogy a békekötéseken nyugvó jogaink, ha nem is teljességben, de oly mértékben valóban életbe léptek, hogy elég volt egyházunk fennmaradására és felvirágzására: saját buzgalmunkon kívül jó katolikus, de nem ultramontán hazafitársainknak köszönhetjük, sőt a legutóbbi időben is, midőn az abszolút hatalom önkormányzati jogainknak megsemmisítése utján akarta egyházunkat, ha nem is talán megsemmisíteni, de megbénítani, hitfeleinknek ez országban mindenütt kifejtett, igazán bámulatra méltó lelkesedésén és áldozatkészségén kívül épen annak is köszönhetjük, hogy a bajoktól menekültünk, mert a katolikusok jó hazafiak is mellettünk állottak.

Ha valaha, ugy most van szükség arra, nemcsak felekezetünkért, de még inkább hazánkért. Aztán mindnyájunknak, felekezeti különség nélkül közös érdeke, hogy a *mostani sötét áramlatokkal szembe álljunk és így azoknak terjedését mentől előbb teljesen megakadályozzuk.*

A hunyadmegyei unitáriusok sept. 30-án Déván istentiszteletet tartottak, szép számban gyűlve össze lelki szükségéik kielégítésére. Az elvett áldásokért való hálaadás ünnepe alkalmából kiosztatott

az urvacsora is, melyben mintegy 30-an vettek részt. Azután gyűléstek, megvizsgálták az egyházközségi ügykezelést, számvitelt, mely a legnagyobb pontossággal vezetetik; meghallgatták a gondnokság több előterjesztését és az évi díjak befizetésére nézve határozatot hoztak. Sándor Lajos főgondnoknak azt a jelentését, hogy ml. Simén György úr 60 koronát ajándékozott az egyh. községi pónztárba, a gyűlés örömmel vette tudomásul és hogy ezért hozzá köszönő irat intéztetett. Gyűlés után a tagok Kibédy Lajos tanár és neje vendégszeretetét élvezték, hol igazi magyaros ebédben volt részük. Estére pedig néhányan Marosnémetibe, gr. Kun Gézához voltak hivatalosak, hol a derék főúr és neje gazdag lakomát adtak, melyen jelen volt báró Jósika Lajos branyicskai birtokos is.

Belgiumban már sok év óta a klerikális párt tartja kezében az uralmat. Hogy milyen eredménnyel gazdálkodnak a klerikálisok, mutatják a következő adatok: Brüsszelben a katonai szolgálatra behívott újonczok közül 1500 nem tudott sem olvasni, sem írni. És csakugyan Brüsszelben 22000 iskolaköteles közül 3000 nem járt iskolába. Milyen lehet a népoktatás a vidéken? De a kolostoroknak e rendszer mellett jól megy dolguk. Az utóbbi tíz év alatt számuk 500-ról 2000-re, s a barátok és apácák száma 12000-ról 40000-re emelkedett. Az egyházi vagyon 240 millió forintról 800 millióra. Az egyházi vagyon nő, de azzal arányban a nép nyomora is.

Id. gróf Pálffy János alapítványa. Nevezetes alapítvány napjainkban az, melyet id. gróf Pálffy János tett, nemesak az alapítvány nagyságánál, hanem céljánál fogva is. Mikor a magyar klerikaliskok éppen abban járnak, hogy Budapesten olyan róm. kath. irodalmi társaságot alapítsanak, mely a szépirodalmat is klerikalissá tegye, melynek tagjai róm. katolikus regényeket és költeményeket irjanak és adjanak a közönség kezébe, előáll egy főúr és mintegy *három millió koronát* tesz alapítványul arra a célra, hogy a magyar középosztályhoz tartozó magyar érzelmű családok gyermekei valláskülönbség nélkül 700 koronát, illetve 1000 koronát tevő ösztöndíjakban részesüljenek, hogy a közép és felsőbb iskolákat végezhessék. Gróf Pálffy János pozsonymegyei birtokos és ott vannak azok a birtokok is, melyek alapítványát teszik, melyeknek jövedelméből minden évben száztiz 1000 koronás s vagy százötvenhét 700 koronás ösztöndíj fog kikerülni. Az ösztöndíjakat a magyar kormány pályázat útján fogja mindig a legméltoőbb magyar családok gyermekeinek adni. Gróf Pálffy János a főrendiház tagja, 1871—1874-ig Pozsonymegye főispánja volt. 1884-ben a király valóságos titkos tanácsossá nevezte ki, 1896-ban az I. osztályu vaskorona rendet nyerte kitüntetésül. Most a nemzet elismerését. Tette nemes, hazafias nagy tett!

A budapesti unitárius egyházközség értesítője — szerk. Józán Miklós, lelkész --- 1897—99. évekről közöl adatokat. Minden ünnepen és vasárnapon d. e. rendes istentisztelet tartatik. A miveltegyh. tagok, úgy látszik, mind több buzgóságot kezdenek a vallásos gyakorlatokban mutatni. Urvacsorával a székely munkások részvétele folytán évről-évre többen élnek. Gróf Brunswick Gézáné 300 frt, Kerekes József 50 frtot adott kepeváltságra. Az angol unitárius társulat ad évenként 710 frt, az angol 600 frt, a magyar egyház 100 frt, Budapest főváros 500 frtot. Lelkek száma Budapesten: 740, a környékkel együtt: 1700. A vidéki egyh. községekben: Hódmezővásárhelyt Kovács József gondnok és neje Zimmermann Anna 2500 frt értékű telket és házat adtak tanítói laknak. Dr. Ormos Jenő 57 frttal járult az egyh. község többféle czéljaira. Lélekszám: 754. Mezőberényi fiók-egyház községben lélekszám 134. Dévaványaiban Gál Gergely és neje 35 frtos ezüstkelyhet ajándékoztak. Lélekszám 109. A polgárdi egyházközségben Császár János gondnok és neje az urvacsorához mindig kenyeret és bort adnak. Lélekszám 109. Hódmezővásárhelyi és polgárdi egyházközségekben 1899-ben püspöki látogatás volt. A vilonyaiban néhai Keresztes Pál veszprémi lakos érdeme, hogy ott imaház építtetett. Lélekszám 48. Magyar-Ládon és Seregélyesen lélekszám 129.

A vadházasságok ma is sok helyen szokásban vannak a nép-nél. Az 50-es évek tíz évi katonakötelezettsége hagyta hátra e rendellenes dolgot, mely ma a három évi katonakötelezettség mellett sem ment ki dívatból. Némely vidéken épp feltűnően ismétlődik és szük-séges, hogy az egyházi férfiak akadályozó törekvését a közigazgatási hatóság is elősegítse. Udvarhelymegyében Demeter Dénes h. karácsonfalvi lelkész egyebek közt felolvasással is küzd e rossz szokás ellen.

A mandarin és tanítványa. És kibocsátá a mandarin egy tanítványát, hogy nemesitené az erkölcsöket, mert ezt kéré a tanítvány, hogy őt erre bocsássa ki.

És mikor a mandarin kitekint vala, látván láta és monda: Mit látok? te a pagoda oldalán ülsz és felfedező akarsz lenni, mit mindenki lát, a pagodán. Te más helyt jársz, de én tőled mást kérek számon.

Gyászhir. A Daniel családot nagy vesztesség érte. *Vargyasi Daniel Elek* felsőfehérvári unitárius egyh. felügyelő gondnok, Udvarhelyvármegye törvényhatósági bizottságának tagja és az olaszteleki takarékpénztár elnöke 43 éves korában és boldog házassága 3-ik évében oct. 11-én meghalt. A munkás és közügyekben buzgó férfi korai elhunytát mindenekelőtt fájjalja özv. Daniel Elekné, Diemár Irén és fia Daniel Elek. Id. Daniel Gábor ny. főispán, főrendiházi tag, a magyar unitárius egyház főgondnoka fiát, ifj. Daneil Gábor képviselőházi alelnök és Daniel Lajos birtokos testvérüket vesztették az elhunytban.

Épp most vesszük **gróf Kuun Géza** „*Ismereteink Tibetről*“ című legújabb tudományos művét, mely a Magyar Tud. Akadémia kiadásában jelent meg, s melyet ismertetni fogunk.

